

פירוש אברבנאל לחומש דברים פרשת ואתחנן

מהדורה מקוצרת של פירוש אברבנאל

עיצוב, פיסוק וכותרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים
השאלות הועברו ממקומם והוצמדו לתשובות
כותרות בסוגריים מרובעים הם הוספת העורך

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
המספרים מסמנים את מספר העמוד בהוצאה זו:
<http://www.hebrewbooks.org/44335>
וכן על הספר מרכבות המשנה, דפוס סביוניטה ה' שיא - 1551

אתר דעת תשע"ו

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

- 3..... אברבנאל דברים פרק ג - המשך.
- 3..... דברים ג, כג-כט.
- 3..... [מדוע בקש משה שתבוטל הגזרה שלא יכנס לארץ?]
- 4..... אברבנאל דברים פרק ד.
- 4..... דברים ד, א-ט.
- 5..... [לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם].
- 8..... דברים ד, ט-יד.
- 8..... [השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח].
- 9..... [שמירת המצוות - בגלל מקורן האלוהי].
- 10..... דברים ד, טו-כד.
- 10..... [איסור לעשות תמונה לזכר מעמד סיני].
- 12..... [על הזהירות בכבוד ה'].
- 13..... דברים ד, כה-מ.
- 13..... [העידותי בכם היום... כי אבוד תאבדון].
- 15..... [ושבת עד ה' אלוהיך].
- 16..... [פירוש הפסוקים לפי מצב האנוסים בספרד].
- 18..... [שאל לימים ראשונים... הנהיה כדבר הגדול הזה?].
- 20..... [תכלית מעמד סיני ויציאת מצרים].
- 21..... [התכלית הסופית: וידעת היום והשבות אל לבבך].
- 22..... [פירוש שני לפרק לד, פסוקים לב-מ].
- 24..... דברים א, מא-מט.
- 24..... [הבדלת ערי מקלט ומיקומה בפרשה].
- 26..... אברבנאל דברים פרק ה.
- 26..... דברים ה, א-ה.
- 26..... [ספקות באמיתת התורה].
- 27..... [פירוש הפסוקים בהקשרם].
- 29..... [פשר המילה לאמור בפסוק ולא עליתם בהר לאמור].
- 29..... אברבנאל דברים פרק ו.
- 29..... דברים ו, ד-ט: פרשת שמע ישראל.
- 30..... [חמשה מדעים הכלולים ב'שמע ישראל'].
- 30..... [המדע הראשון: ייחוד ה'].
- 32..... [המדע השני: אהבת ה'].
- 33..... [המדע השלישי: המצווה להאמין].
- 34..... [המדע הרביעי: ושיננתם].
- 34..... [המדע החמישי: סימנים לזכירת המצוות].
- 35..... דברים ו, י-טו.
- 35..... [פרשת 'כי יביאך' - כנגד לא יהיה, וכנגד לא תישא].
- 36..... דברים ו, טז-יט.
- 36..... [לא תנסו את ה' אלהיכם - כנגד הדיבור הרביעי - שבת].
- 37..... דברים ו, כ-כה.
- 37..... [פרשת כי ישאלך בנך - כנגד 'כבד את אביך...'].
- 37..... [עדות חוקים ומשפטים].
- 39..... [כי ישאלך - שאלת הבן החכם בהגדה].
- 40..... אברבנאל דברים פרק ז.
- 40..... דברים ז, א-ו.
- 40..... [פרשת כי יביאך כנגד חמש דברות אחרונות].
- 41..... [חמשת הדברות האחרונות וייחסם לשבעה האומות].
- 42..... דברים ז, ז-יא.
- 42..... [עניין עם סגולה].
- 44..... [הגמול בעולם הזה ובעולם הבא].

אברבנאל דברים פרק ג - המשך פרשת ואתחנן

כג וְאֶתְחַנֵּן אֶל-ה' בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר:
כד אֲדַנִּי ה' אַתָּה הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת-עַבְדְּךָ אֶת-גְּדֻלְךָ וְאֶת-יָדְךָ הַחֲזָקָה
אֲשֶׁר מִי-אֵל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה כַּמַּעֲשִׂיךָ וְכַגְּבוּרֹתֶיךָ:
כה אֲעִבְרָה-נָא וְאֶרְאֶה אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַהַר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבִּנֹן:

דברים ג, כג-כט

[מדוע בקש משה שתבוטל הגזרה שלא יכנס לארץ?]

הפירוש, לפי שראה אדונינו משה שהייתה הגזרה עליו, כמו שנזכר בפרשת חקת, **לכן לא תביאו את הקהל הזה** וגומר. חשב בלבו, שלא הייתה הגזרה שהוא לא יבוא ולא יכנס לארץ, כי אם שלא יביא את הקהל שמה. רוצה לומר שלא יכנסו ישראל לארץ בהיותם תחת הנהגתו ושררתו, כי אם בהיות עליהם שר ומושל אחר.

ולכן אחרי מלחמת סיחון ועוג, ראה לתת מנוי ההנהגה ליהושע, כדי שמשם והלאה יהיה יהושע המוציא והמביא, שוטר ומושל במקום משה. ויישאר משה רע"ה כאחד העם מבלי השאיר לו מינוי והנהגה, אבל יהיה משועבד תחת הנהגת יהושע ושררתו.

וזהו אמרו למעלה מזה **ואת יהושע צייתי בעת ההיא לאמר עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלהיכם לשני המלכים האלה כן יעשה וגומר.**

וכנגד הגדולה והיד החזקה ההם אמר: **אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך.** רוצה לומר שיעשה כמעשיך בעניין ההטבה שהטיבות אל עשו ומואב ועמון. וכגבורותיך על כיבוש סיחון ועוג. והנה אמר **אתה החלות**, לפי שה' יתברך אמר אליו בעניין סיחון **ראה החילותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש**; וכן היום הזה **אחל** תת פחדך ויראתך על פני העמים.

ואם היה כיבוש סיחון ועוג בגדר ההתחלה, יתחייב בהכרח שיהיה משה רבנו ע"ה כובש שאר המלכים ולוחם את מלחמת הארץ. שאם לא יהיה כן, הנה לא תהיה בעבורו מלחמת סיחון ועוג התחלה, כי אם **סוף ותכלית** פעולותיו. כי ההתחלה הוא מן המצטרף, ותגזור [ויתחבר] מה שלאחריו.

והנה אמר **ויתעבר ה' בי למענכם** לפי שכמו שזכר בסדר אלה הדברים. הנה הייתה גזרת

משה רבנו עליו השלום שלא יעבור אל הארץ נמשכת מעניין המרגלים, בעבור הדברים שהטיחו ישראל כנגד המקום בעניין הארץ. והיה משה רע"ה סיבה במקרה זה, במה שצויה למרגלים וראיתם את הארץ מה היא וראיתם את העם. ושאר הדברים שמפני תשובתם הסיתו לבב העם, ונטו להעדר האמונה.

ובזה העירו, שמה שאמר לו בעניין סיחון **אחל תת פחדך**, החליתי תת לפניך את סיחון החל רש וגומר. כנגד ישראל אמרו, שזה היה להם התחלה למה שיהיה אחריו. אבל בערך משה רבנו ע"ה, לא היה זה התחלה כי אם סוף.

וזוהו אמרו **רב לך אל תוסף** וגו' ואם אתה נכסוף נכספת לראות את הארץ הטובה ההיא, עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה תמנה ומזרחה וראה בעיניך. הבטיחו שעם היותו מרחוק, יראה אותה כאלו היה עובר בה ברגלו מכל צדדיה.

וכיון בזה עוד, שבעבור שהייתה גזרת אנשי המדבר וכל מנאצי **לא יראוה**, שהוא לא יהיה בכללם, כי יראה אותה בעינו. ואם כן נענשו אנשי דור המדבר שלא יעברו אל הארץ ושלא יראוה. ויהושע וכלב יעברו שמה ויראוה. ומשה רבנו ע"ה כאמצעי ביניהם, שיראה אותה, ולא יעבור שמה.

ואמנם למה לא נתקבלה תפלת משה רבנו ע"ה ותחינתו על כניסתו לארץ, הוא דבר ראוי להסתפק עליו. כי יאמר כל אדם מי לנו גדול ממשה רבנו ע"ה. ואם לא נשמעה תפלתו, מה נעשה אנחנו כאשר נתחנן לפניו יתברך.

העוונות שהם בין אדם למקום אין ספק שמועילה התשובה בהם. כי אין מעצור לה' מהושיע ועמו הסליחה. אבל בעברות שבין אדם לחבירו - לא יכפר ה' יתברך עליהם.

לפי שצדיק וישר הוא, ולא יקפח שכר כל בריה ובריה, ולא יעלים משפטו ועלבונו. וכל שכן בהיות האדם מחטיא את הרבים, אם בעצם ואם במקרה. במקום ששגגת לימוד עולה זדון, כמו שהיה בעניין משה, שנגרם מדבריו שלא נכנסו ישראל לארץ, הייתה מידת הדין גוזרת שגם הוא לא יכנס שמה.

אברבנאל דברים פרק ד

דברים ד, א-ט

א ועתה ישראל שמע אל-החקים ואל-המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את-הארץ אשר ה' אלהי אבותיכם נתן לכם:
ב לא תספו על-הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את-מצות יהוה אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם:

ג עיניכם הראות את אשר-עשה ה' בבעל פעור
כי כל-האיש אשר הלך אחרי בעל-פעור השמידו ה' אלהיך מקרבך:
ד ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום:

[לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם]

הספק הז'

באומרו לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם וגו'. עיניכם הראות וגו'. ויקשה, למה הביא עניין בעל פעור להזהיר על תוספת המצוות וגירעונם. האם נאמר שהיה עוון פעור במה שהוסיפו או גרעו מן התורה?
ורבי אברהם בן עזרא סבר, כי עיניכם הראות הוא לעד מה שאמר למעלה **למען תחיון ובאתם וירשתם את הארץ**, כי עובדי פעור נשמדו.
ויקשה לדעתו למה הכניס בין שני הכתובים **לא תוסיפו על הדבר**.
ורמב"ן כתב, **שעיניכם הראות** בא להזהיר בפרט המצוות. ויתחיל בעכו"ם שהוא שורש לכולם.
אבל סגנון הפרשה ימאן זה, כי הוא יחזיר לענייני המצוות ולאזהרה הכוללת, באומרו **ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים וגו'**. וכן הפרשה כולה עד **ונשמרתם מאוד לנפשותיכם וגו'**. **פן תשחיתו ועשיתם לכם פסל וגו'**. שמשם יתחיל האזהרה על עניין חטא העכו"ם.

ח ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה:
ו ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעו את כל-החוקים האלה ואמרו רק עם-חכם ונבון הגוי הגדול הזה:
ז כי מי-גוי גדול אשר-לו אלהים קרבים אליו פיהנה אלהינו בכל-קרואנו אליו:
ח ומי גוי גדול אשר-לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום:

הספק הח'

באומרו ראה למדתי אתכם וגו' ושמרתם ועשיתם וגו'. ושאר הפסוקים עד **השמר לך**, והוא שאתה תמצא שהתחיל להזהיר על המצוות, ולא זכר כי אם חוקים ומשפטים. כמו שיאמר ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' וגו', ולא זכר מצוות ולא עדות.
עוד אמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעו את כל החוקים האלה, ולא זכר דבר מהמשפטים.

וקשה עוד, איך אמר שבעבור החוקים שאין טעמם נודע, יאמרו העמים רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, הנה הוא בהפך, כי החוקים להיות טעמם בלתי נודע, ייחסו פעלתם אל שיגעון וסכלות.

גם כי אחרי זה אמר **ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים**, הנה אם כן בראשונה זכר חוקים ומשפטים, ובאמצע זכר חוקים לבד, ובסוף חזר וזכר חוקים ומשפטים צדיקים, גם כי

עם היות שיצדק במשפטים תואר צדיקים, להיות טעמם נגלה וידוע, הנה לא יצדק שם צדיקים על החוקים שלא נדע טעמם אם הם צדיקים אם לא. ואיך אמר אם כן **חוקים ומשפטים צדיקים**.

תשובה לספקות ז-ח

ואחר שמשה רבנו עליו השלום, ברצותו לבאר את התורה ואת המצוות, רצה להקדים לביאורם הסיפורים אשר קדמו מהסיבה אשר זכרתי, התחיל עתה לדבר מהמצוות ושלמותם ועונשם, באומרו **ועתה ישראל שמע אל החוקים**. רוצה לומר, ועתה ישראל, אחרי שכבר הסירותי מלבך המחשבות הכוזבות שהיה אפשר שיעלו בדעתך על שכר המצוות, והוכחתי היות ירושת הארץ דבר מצרן סגולי בכם, ראוי שתשמע אל החוקים והמשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות. רוצה לומר, שאין הלימוד תכלית הידיעה בהם, כי אם לתכלית המעשה. וכל זה כדי שתחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר ה' אלהיכם נותן לכם, ולא תהיו כמו דור המדבר שמתו ולא נכנסו לארץ.

ולפי שאמר **אשר אנכי מלמד אתכם**, אמר אליהם שלא יחשבו שהמצוות ההם אשר ילמדם הם אנושיות מדעתו, ולכן כל חכם לב יגבר בלבו להוסיף עליהם או לגרוע. וזהו **לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו**. ונתן הסיבה לזה, לשמור את מצוות ה' אלהיכם. רוצה לומר שהמצוות הן אלוהיות, שהן מה'. עם היות משה עליו השלום, השליח בהן. והביא ראייה בדבר מעניין בעל פעור, שראו בעיניהם, והוא **שכל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו השם יתברך**.

ולזה אמר כדרך תולדה היוצאת מן הדברים, **ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צווי ה' אלהי**. רוצה לומר, ראה אם כן ישראל מהניסיון הזה אשר ראיתם בבעל פעור, שהחוקים והמשפטים אשר לימדתי אתכם אינם מדעתי, אבל היו כאשר צווי ה' אלהי, ולכן ראוי שתשמרו ועשיתם אותם מבלי תוספת וחסרון.

[המונח 'חוקים ומשפטים' כולל כל המצוות]

ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים

והנה אמר **חוקים ומשפטים** בלבד, לפי שהמצוות יש להם שמות מתחלפות מבחינות שונות. כי פעמים נקראים מצוות, לפי שציוה השם יתברך בהם. ופעמים נקראים תורה, לפי שהם הוראת הדרך הישר להצלחתנו. ופעמים נקראים עדות, להיותם זכר ועדות לחידוש העולם וליציאת מצרים ושאר האמיתות שהעידה התורה עליהם. אמנם כבר יוכלו כל המצוות, בהיות טעמם נעלם בלתי נודע, או נגלה ונודע, והם החוקים שאין טעמם מושג אצלנו, והמשפטים שהם המצוות שטעמם נודע.

ולפי שאין אמצעי בין החיוב והשלילה, לא היו חוקים ומשפטים כוללים אל המצוות. והנה אמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם. להגיד כי המצוות מצד עצמם ראוי שישמרו אותם לשלמותם, כל שכן כאשר יצטרף לזה שלמות המצווה ית'. והוא אמרו ושמרתם ועשיתם, כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. רוצה לומר שבשמירת המצווה תחשבו חכמים ונבונים בעיניהם.

[כיצד שמירת החוקים תתפרש כמעשה חוכמה?]

ולפי שזה יקשה בעניין החוקים, שייחשב הפועל אותם לאיש שוגה ולפתי חסר דעת, אחרי היותו עושה דבר שאין לו טעם שכלי. לכן ראה להוכיח הדבר בהם, שעם היות שהחוקים אין להם טעם, הנה העמים אשר ישמעון את החוקים האלה, יאמרו בלי ספק רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. לפי שיראו התועלת הנמשך מפועל החוקים ההם: היותו גדול ועצום בקניין הדבקות האלהי. וזהו אמרו **ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו**.

ועניין זה הוא, כי כל פועל שיעשה האדם, ויהיה זה בלתי נוהג לדרך ההיקש, הנה יהיה מיוחס בעיני רואיו באחד משני פנים:

אם שיוחס לשוטה וסכל. אם לא יראה ממנו תועלת מבואר.

ואם שייחשב לחכם מופלג, אם יראה שמאותו פועל ימשך טובה גדולה ותועלת עצומה, גם אם הפועל הוא בלתי מסכים אל השכל. כי כמו שהרופא המרפא חולי מסוכן בדבר קל בלתי מתייחס אליו, ייחשב לרוב חכמתו ועומקה.

כן בראות העמים שישראל בעשיית החוקים שאין להם טעם ידבקו באלהי ית', ויהיו קרובים אליו, יגזרו אומר שבלי ספק החוקים ההם, עם היות טעמם נעלם מעיניהם, הנה יש בהם חכמה מופלגת וטעמים גדולים, יורה עליו עוצם התועלת ההוא היוצא מהם.

והנה אמר **הגוי הגדול הזה כי מי גוי גדול**. כי לא תמצא החכמה כי אם במתי מעט אנשים רשומים. וכמאמר המשורר (תהלים פ"ז) **אזכיר רהב ובבל ליודעי הנה פלשת וצור עם כוש זה יולד שם**. רוצה לומר, שהנולדים בהם אנשי חכמה היו אנשים מועטים. וכל שכן הדבקות עם הנבדל, כי לא יזכה אליו כי אם אחד מעיר ושנים ממשפחה.

אמנם באומה הזאת, עם היותו גוי גדול, יהיה מהתימה היותו כולו חכם ונבון. ובהיותו גודל אחד, כי כולם דבקים באלהיהם בכל קראם אליו. זהו מאמר המשורר (תהלים פ"ז ה') **ולציון יאמר איש ואיש יולד בה**. רוצה לומר, שהיו נולדים בה אנשים רבים מהחכמים מה שלא היה בשאר האומות.

והנה נתן עוד טענה אחרת להוכיח שלמות החוקים, באמרו **ומי גוי גדול אשר לו חוקים**

ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת. רוצה לומר שהאומות לא ילעיגו אל החוקים אחרי ראותם שהמשפטים שטעמם ידוע הם צדיקים, ומפני זה יחשבו שהחוקים הם צדיקים גם כן, אף על פי שלא ישיגו את טעמם. כי כמו שהאדם בעשותו פעולות רבות כפי התבונה והשכל, כשיראו אותו עושה מעשה שאין טעמו נודע, ראוי לחשוב שזה גם הוא לפי שכלו, עם היות עניינו וטעמו נעלם, ככה בעניין המצוות: בראות האומות שהמשפטים הם כולם צדיקים, יגזרו אומר שגם החוקים המעורבים עימהם הם צדיקים, אם לא שצדקתם וטעמם נעלם ובלתי ידוע. וכמו שכתב הרב **רבנו נסים**.

והותרו בזה הספק הז' בקשור עיניכם הרואות, עם מה שהזהיר לא תוסיף על הדבר. וגם הספק הח' למה בתחלה זכר חוקים ומשפטים, ואחר כך אמר חוקים בלבד: אשר ישמעון את כל החוקים האלה, ובסוף חזר לומר חוקים ומשפטים צדיקים.

דברים ד, ט-יד

ט רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן-תשכח את-הדברים אשר-ראו עיניך
וּפְנֵי-יְסוּרוּ מִלְבָּבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֶיךָ:
י יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב
בְּאָמַר יְהוָה אֵלֵי הַקֶּהֱלֵ לִי אֶת-הַעֵם וְאֶשְׁמַעֵם אֶת-דְּבָרֶי
אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֶתִּי כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל-הָאָדָמָה וְאֶת-בְּנֵיהֶם לְמַדּוּן:

[השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח]

הספק הט'

באומרו רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח וגו'. ולשון הכתוב הזה מורה הקשר גדול עם מה שלמעלה. ולא התבאר עניינו בכתוב. ורש"י כתב אז כשלא תשכחם ותעשום על אמיתתם תחשבו חכמים ונבונים. אבל **הרמב"ן** כתב עליו שאיננו נכון כלל, לפי שפשט הכתוב, וקשור המאמרים, ומלת **רק** **הישמר לך** איננו סובל אותו. והיה דעת **הרב הנחמני** שזה קשור עם תחילת הפרשה, שאחר שהזהיר על המצוות, בא מצוות לא תעשה, שלא תשכח מעמד הר סיני. ולדעתו היה ראוי להיכתב למעלה, סמוך ללא תוסיפו על הדבר.

והר"ן כתב בטעם זה, שמשמע מקשור המקרא שני דברים: **האחד**, שאע"פ שתראה שה' יתברך יהיה קרוב אליך בכל קראך אליו מצד הנפלאות האחרות, לא תשכח את הראשונות, כמנהגו של עולם שהוא יום מתן תורה: **והשני**, שלפי שאמר **ומי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו בכל קראינו אליו**, והיה קרוב לטעות מזה שיהיה יחס והקשר לו עמנו ממנו יתברך, ויתחייב לו מקרה ממקרי הגשמות, לכך אמר: עם היות שתראה זה, **הישמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח אותו**

המעמד הנבחר, שהיה בו מקרבת ה' יתברך עם בוראיו, מה שלא היה לפניו ולאחריו. ועם כל זה לא ראיתם שום תמונה, כי אם קול דברים בלבד.

וגם הדעת הזה הוא בלתי נרצה אצלי.

אם לפי שהכוונה הזאת ביאר אותה משה רבנו ע"ה באותם הכתובים הנמשכים אחרי אלו, באומרו ונשמרתם מאוד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' וגו'. ואם לפי שסגנון הכתובים האלה, רק הישמר לך ושמור את נפשך וגו', ויגד לכם את בריתו אשר ציוה אתכם לעשות וגו'. ואותי ציוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם וגו'. מורה שעל המצוות דבר בכלל, לא על אזהרות אמונת הגשמות שיביא אותו אחר זה עניין בפני עצמו.

[שמירת המצוות - בגלל מקורן האלוהי]

תשובה לספק ט

אחרי שזכר שהמצוות מפאת עצמם ראוי שישמרו אותם, להיותם חוקים מועילים ומשפטים צדיקים, זכר שלמותם היותר גדול ועצמי, שהוא מפאת המצוה יתברך, להיותם אלוהיות ניתנו בסיני מאת ה' מן השמים.

והנה אמר על זה לשון רק ולשון שמירה, בעבור שלא יבואו לטעות בחשבם שיקיימו את המצוות להיותם משפטים צדיקים בפני עצמם, ומידות מדיניות משובחות כפי השכל. לכן אמר שאין זה מספיק. כי אין שלמות המצוות ושכרם אם לא שיעשה אותם האדם להיותם אלוהיות, ולא מפני שהשכל יגזור עליהם. והוא אמרו רק השמר לך וגומר. רוצה לומר, רק הזהר מאוד שלא תשמור החוקים והמשפטים ההם להיותם צדיקים בעצמם, כי אם להיותם אלוהיים, ולכן הזהר פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך. אבל ראוי שתודיעם לבניך ולבני בניך עד עולם, והוא אותו יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, באמור ה' אלי הקהל לי את העם, רוצה לומר עם היותו עם והמון גדול. והנבואה לא תחול ולא תשרה כי אם בשרידים אשר ה' קורא.

הנה ה' יתברך רצה להשלימם כולם, כקטן כגדול. וזהו הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי. ואמר שהיה זה בעבור שילמדון ליראה את השם יתברך כל הימים, כמו אמר לבעבור נסות אתכם בא האלהים, בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו.

וזכר איך עמדו תחת ההר בהיותו בוער באש והיה מקיף את האש חשך ענן וערפל, כי תמיד היה נראה כבוד ה' שהיה כמראה אש מתוך הענן. ושדבר השם יתברך עמהם ולא ראו אותו רק שמעו קולו, והוא אמרו קול דברים, להבדילו משאר הקולות ששמעו בסיני. כמו שאמר וכל העם רואים את הקולות. ולפי שהקול הוא מושג מחוש השמע ומוחשו באמת, לכן אמר קול

דברים אתם שומעים. ולא אמר דברים אתם שומעים.

והנה תכלית הספור הזה כלו, מה שזכר מיד, **ויגד לכם את בריתו כאשר ציוה אתכם לעשות עשרת הדברים**. רוצה לומר הנה באוזניכם שמעתם הדברים הכוללים את המצוות כולם. והיותם אלוהיות לא אנושיות. ויורה גם כן עליו כתיבת הלוחות בידי השם יתברך שהייתה פליאה עצומה.

ואמנם שאר המצוות, עם היות שלא שמעתם אותם באוזניכם, הנה השם יתברך ציוה אותי בעת ההיא ללמד אתכם שאר החוקים והמשפטים שתעשו אותם בארץ הזאת אשר אתם עוברים שמה לרשתה. ואמר זה, להגיד שאותם הדברות שהם שמעו היו מקיפים וכוללים כל מצוות התורה, ושהחוקים והמשפטים אשר שמע משה רבנו ע"ה מבלתם, היה כדי ללמדם אותם עד היותם כבר נכללים בעשרת הדברות אשר שמעו. אף על פי שהם לא הכירום בפרטותם ובשלמותם ולכן הוצרך ללמדם. וזה כולו ממה שיורה היות המצווה אליו מיוחדת יתברך, כפי מה שציוה השם יתברך, ואינם מלבו כי זה הוא אשר רצה לבאר פה.

דברים ד, טו-כד

טו וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל-תְּמוּנָה בַּיּוֹם דִּבֶּר ה' אֵלֵיכֶם בְּחַרְבַּב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ:

הספק הי'

באומרו ונשמרתם מאוד לנפשותיכם. והוא הספק שהעיר **הר"ן** באומרו שקשר שני פסוקים אלו זר, ושלא נמצא למפרשים דבר בזה.

כי הנה **הרמב"ן** כתב, יזהירם פן יטעו אחר הקול שזכר ששמעו במעמד הר סיני.

והנה לא נתפייס בזה **הר"ן**, לפי שאין ראוי שיחוש האדם למה שאי אפשר הימצאו. וידוע שאם הם שמעו קול דברים ותמונה לא ראו, לא יתעוררו מפני אותו קול לעשות פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה. תבנית כל בהמה. תבנית כל צפור. תבנית כל רמש. כי אין זה דבר מיוחד לקול. גם כי אמר ופן תשא עיניך השמימה וגו'. לא יהיה לו עניין ולא קישור עם הכוונה הקודמת.

[איסור לעשות תמונה לזכר מעמד סיני]

תשובה לספק י'

קשור הכתובים האלו ועניינם כך הוא: לפי שזכר אזהרה רבה שלא ישכחו יום המעמד ההוא מביניהם, חשש אולי יבואו לעשות תמונת מה לזיכרון, מפני שהדבר הנראה, חקוק בדמיון הרואים יותר מהנשמע. ואולי יבואו מפני זה לעשות תמונת חושך ענן וערפל, ועתיק יומין יושב בתוכו, וצורת משה רבנו ע"ה ותמונתו עומדת לפניו, ושאר הדברים מהדברים

המתייחסים לאותו מעמד.

לכן הזהירם שלא יעשו כן. כי יבואו מזה בזמן מהזמנים ודור מהדורות לאמונת הגשמות באלוה ית'. וזה הפסד גדול לנפשתיכם, כי האמונות הן משלימות הנפשות. ובהיותן נפסדות וכוזבות, תיפסד הנפש המקבלת אותה, ואשמה הנפש היא באמונתה תמיד. כמו שאמר בעניין האמונה האמיתית (חבקוק ב) **וצדיק באמונתו יחיה**. והוא אמרו **ונשמרתם מאוד לנפשותיכם**. רוצה לומר ונשמרתם מאוד מזה, בעבור נפשתיכם. והכריחם על השמירה, מזה באומרו **כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחורב מתוך האש**. והוא המורה שאין גשמות למעלה. ואיך אם כן תעשו אתם תמונה.

טז וְפָן-תִּשְׁחַתּוּן וְעִשִּׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל-סֶמֶל תְּבִנִית זָכַר אוֹ נִקְבָּה:
יז תְּבִנִית כָּל-בְּהֵמָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ תְּבִנִית כָּל-צִפּוֹר כָּנָף אֲשֶׁר תְּעוֹף בְּשָׁמַיִם:
יח תְּבִנִית כָּל-רֶמֶשׂ בְּאֲדָמָה תְּבִנִית כָּל-דָּגָה אֲשֶׁר-בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאֶרֶץ:

ואמר בזה **פן תשחיתון**, לומר אליהם ירא אני שתחשבו לעשות טובה לעצמכם לנפשתיכם בעניין המעמד ההוא האלהי ובזיכרונו, ותקבלו מזה השחתה שתבואו אתם או בניכם או הדורות הבאים אחריכם לעשות לכם פסל, רוצה לומר לזיכרון המעמד. כי אם לעבדו מפאת עצמו, זהו ועשיתם לכם לעצמכם פסל תמונת כל סמל.

ובאמרו **תבנית זכר או נקבה**. **תבנית כל בהמה וגו'**. רמז להם אל כל מיני הצורות והתמונות אשר הניחם הוברי שמים. אמרו שיש שם תמונת מאזנים או קשת או צורת עיר או נהר. או ספינות וכיוצא בו, ואמרו שיש מזלות שמחציתם זכר ומחציתם נקבה. מסכים אל מה שאמר בכאן תבנית זכר או נקבה. וכן אמרו שיש שם צורת אשה שיש לה בעל, וגם שאין לה בעל, וצורת איש מזויין, וגבר לוחם וכדומה.

וכנגד מה שאמר בכאן **תבנית כל בהמה אשר בארץ**, זכרו שם צורת טלה שור אריה וגדי וזולתם. וכן אמרו הכלב הגדול, והכלב הקטון. וכנגד מה שאמר כאן תבנית כל עוף כנף, אמרו כן בנשרים הידועים אצלם, קראום הנשר הגדול והנשר המעופף והנשר הנופל. וצורת תרנגולת.

וכנגד מה שאמר בכאן **תבנית כל רומש באדמה**, אמרו שם בצורת סרטן ועקרב, והתנינים הידועים לבעלי הצורות.

וכנגד מה שאמר **תבנית כל דגה אשר במים**, אמרו שם במזל דגים ולויתן נחש בריח והוא התלי. וכאלו אמר ראוי שלא תטעה בצלמי התבניות האלו, מצד מה שמניחים אותם ההוברים במלאכתם.

יט וּפָן-תִּשְׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וּרְאִיתָ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הַיָּרֵחַ וְאֶת-הַכּוֹכָבִים כֹּל צָבָא הַשָּׁמַיִם
וְנִדְחָתָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וְעַבַדְתָּם
אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכָל הָעַמִּים תַּחַת כָּל-הַשָּׁמַיִם:
כ וְאֲתַכֶּם לַקַּח יְהוָה וַיּוֹצֵא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבְּרָזִל מִמִּצְרַיִם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם נַחְלָה בַּיּוֹם הַזֶּה:

[עבודת גרמי השמים]

ואמר עוד **ופן תשא עיניך השמימה**, רוצה לומר אולי אחר שתטה לבך אל התמונות ההם, מאותה בחינה רעה, תבוא לעובדם גם כן מבחינה אחרת. והיא שתישא עיניך השמימה, וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים. ותחשוב שהם מנהיגים העולם השפל שיש בהם אלוהות, ותבוא לעובדם, אשר זה איננו ממה שראוי. לפי שאותם צבא השמים, **חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים**. רוצה לומר, להיותם תחת כל השמים, ומושפעים ומונהגים מהן, ולכן בחוק שאר העמים אין זה בלתי ראוי. ואתה - לא כן העם הנבחר. לפי שאתכם **לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים**, כנגד המערכות כולם, כמו שאמר **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'**, ולא לקח אותם לאותו פעם בלבד, כי אם להיות לו לעם נחלה כיום הזה, רוצה לומר בתמידות. ולכן אינו מהראוי שתעבוד אותם. הנה אם כן התבאר קשור הכתובים האלה.

והותר הספק הי'.

[על הזהירות בכבוד ה']

הספק הי"ב

באומרו **וה' התאנף בי על דבריכם, ויקצוף וישבע לבלתי עברי וגו'.** כי אנכי מת בארץ הזאת **וגו'.** כי העניין הזה, רוצה לומר המנע מעבור את הירדן לבוא אל הארץ, כבר נזכר למעלה בתחילת הסדר. ומאחר שנעתק ממנו וציוה על שמירת המצוות ואזהרת עכו"ם, למה יחזור שנית לזכור גזרתו, ולמה הוסיף לומר עוד, כי אנכי מת בארץ הזאת, ולמה אחריו חזר לעניין עכו"ם שהזכיר באומרו **הישמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם אשר כרת עמכם ועשיתם לכם פסל וגומר.** כי זה כלו כבר הזהיר עליו למעלה באלה המלות בעצמן.

והרמב"ן כתב שאמר **וה' התאנף בי על דבריכם**, כמי שאומר קחו נא מפי תורה שאנכי מת בארץ הזאת, ולא אוכל ללמד אתכם בארץ, ואל תשכחו שם מה שלמדתי אתכם ולא מה שראיתם בסיני.

וגם זה איננו שווה לי. כי היה ראוי שיזכור זה, אם בתחילת הפרשה: **ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים וגומר.** כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן. או שיזכור אותו אחר המצוות כולן בפרשת וילך, לא באמצע עניין המצוות.

תשובה לספק יב

ואמנם אמרו **וה' התאנף בי על דבריכם**. הוא לדעתי כדמות קל וחומר ללמד את העם שראוי שיזהרו בכבוד השם יתברך ולא יחטאו כנגדו בעכו"ם, ויפחדו מהעונש, ויעשו ק"ו ממה שקרה אליו עליו השלום. כי הוא, בסיבה קטנה התקצף בו השם יתברך, וישבע לבלתי העבירו את הירדן, ולבלתי בא אל הארץ הטובה, עד שמפני זה ימות בארץ הזאת ולא יעבור את הירדן. ואם זה קרה לו עם כל שלמותו, כל שכן וכל שכן שיקרה להם מהעונש המופלג אם יחטאו

לפניו. ולכן היה תכלית הדברים: **הישמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוך ה' אלהיך**. רוצה לומר תמונת כל דבר מאותם אשר צוך ה' אלהיך שלא תעשה. כי באמת אם תעשון כן ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא. הנה אם כן לא באו הדברים האלה במקום הזה כדי להודיע שלא יעבור אל הארץ, כי אם ללמד שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה, ולא יפחדו אל ה' ואל טובו. **והותר בזה הספק הי"ב.**

דברים ד, כה-מ

[העידותי בכם היום... כי אבוד תאבדון]

כה כִּי-תוֹלִיד בְּנִים וּבְנֵי בְנִים וְנוֹשְׁנֶתָם בְּאֶרֶץ וְהִשְׁחַתְתָּם וְעִשִׂיתָם פְּסַל תְּמוֹנֹת כָּל וְעִשִׂיתָם הָרַע בְּעֵינֵי-ה' אֱלֹהֶיךָ לְהַכְעִיסוֹ:
כֹּה הָעִידֹתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ כִּי-אֲבַד תֵּאבְדוּן מֵהָר מֵעַל הָאָרֶץ
אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא-תֵאָרִיכּוּן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הַשָּׁמַד תִּשְׁמְדוּן:

הספק הי"ג

בפרשת **כי תוליד בנים ובני בנים**. כי מה ראה לזכור להם עונשי כל הדברים הרעים ההם, ולו אין בשורה מוצאת. והיה לו לזכור עשרת הדברות ראשונה, וענין המעמד הנבחר אשר התחיל בזיכרונו, וכל דבר התורה אשר זכר - אחר כך. ואחר זה אמר מה שיקרה אותם באחרית הימים, כמו שעשה בפרשת נצבים ובפרשת האזינו. גם כי כפי מה שזכר שמה תהיה הפרשה הזאת כפולה כל מה שנזכר בה בכללה בפרשת והיה כי יבאו עליך הברכה והקללה.

הספק הי"ד

באומרו **ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם**. וזה שהנה בא הכתוב בתוך ספור העונש. כי הנה למעלה מזה אמר העידותי בכם היום כי אבד תאבדון, לא תאריכון ימים עליה כי השמד תשמדון, והפיץ ה' אתכם בעמים וגומר. ואיך יביא בכלל העונש ובתוכו, **ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם**, שהוא סיפור החטא.

ואין ספק שמפני זה תרגם **אונקלוס** ותפלחון תמן לעממיא פלחי אלהון. וכן כתב **רש"י**: משאתם עובדים לעובדיהם, אתם עבדים להם, והיה זה מכלל העונש. רוצה לומר, הגלות והשעבוד.

אבל זה סותר לדברי הכתוב שאומר שם **ועבדתם שם אלהים אחרים**. והרב רבינו **משה בר נחמן** כתב כי היושב בחו"ל כאילו עובד עבודה זרה. וגם זה בלתי נכון. כי הכתוב אמר בהחלט **ועבדתם שם אלהים אחרים**.

והר"ן כתב שבראשונה כשהיו ישראל עובדים עבודה זרה בארץ, היה ענינם להוריד

הרוחניות והשפע מהכוכבים. והיה זה מאתם בדרך חכמה, ומפני זה היו הצלחותיהם מתרבות באופן העבודות. וכמו שאמרו הנשים האורות, **ומאז חדלנו לקטר למלאכת שמים והסך לה נסכים חדלנו כל**. ואמר משה רבנו ע"ה, שיקרה להם, בעבור המשכם אחר התחכמותם ההוא, ושאנים חוששים לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו, שהיה מענישם שיפיץ ה' יתברך אותם בעמים, ואבדה חכמתם, ובינתם תסתתר. ומאותו מנהג רעוע שהיה בידיהם מהצלמים, יבואו לעבוד פסילים. לא כראשונים שהיו מורידים שפע על עובדיהם, אבל יעבדו ההבלים שאין בהם ממש, לא שפע ולא הורדה רוחניות. ולזה האריך באומרו עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון. ויהיה זה אם כן בכלל העונש.

וגם זה בלתי מאומת אצלי, כי הנה מצאנו שאחרי שהלכו ישראל בגלות נעדרה עבודה זרה מביניהם, ומי יאמין שיעבדו עץ ואבן אם לא יהיה לו כוח ולא הורדת שפע מרצונם כלל.

תשובה לספקות יג-יד

טעם הפרשה הזאת. שכמו שמלאכת הרפואות תושלם בשני דברים: בהנהגת הבריאות וסדרו כדי שלא יבוא האדם לידי חולי. ובהסרת החולי ורפואתו כשחלה. כך ראה אדוננו משה לעשות לישראל לתת להם הנהגה וסדר בשמירת המצוות. והרחקת העבירות כמו שזכר כדי שבזה יהיו בריאים וטובים עם ה' יתברך, וישבו בארצו בשובה ונחת.

אמנם כאשר יבואו לידי מחלה, כפי הנהגתם הרעה, הנה אז לא תספיק ולא תועיל הנהגת שמירת הבריאות אשר קדמה. ולכן לימדם רפואת החולי והסרתו בפרשה הזאת. והוא אמרו: **כי תוליד בנים ובני בנים, ונושנתם בארץ, והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל, ועשיתם הרע בעיני ה' להכעיסו**. רוצה לומר כאשר תעתקו מזאת הנהגה אשר אמרתי, אשר בה תהיו קרובים לה' אלהינו, ותחזרו לבקש הצלחותיכם בדרכים רעים ומקולקלים, ככל הגוים אשר ה' יתברך משלח מפניכם, הודעתי לכם נאמנה שתיענשו על זה עונש גדול. לפי שיהיה החולי הזה אשר לנפשתיכם כבד מאוד:

אם ראשונה בבחינת ריבוי קבלת הטובות אשר קבלתם ממנו ית', בנים ובני בנים, ונושנתם בארץ.

ואם מפני איכות החטא והחומר המחליא, שהיא החומר מהגויים, שהוא היותר חמור מכל העוונות.

והוא אמרו **והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל. ועשיתם הרע בעיני ה' להכעיסו**.

[681] וכן פירשו **הראב"ע** כמו לרצוח ולנאוף.

ויהיה עוד מרוע החולי הזה, שיהיו מעשיהם לא לעזר ולא להועיל, כי אם בהיותכם יודעים את ריבונכם ומתכונים למרוד בו. והוא אמרו להכעיסו. והנה כשיהיה זה, **העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבד תאבדון מהר**.

וטעם **שמים וארץ**, להיותם עומדים וקיימים תמיד, כמו שאמר כימי השמים על הארץ. או שהשמים יהיו עליהם כברזל וארצם כנחושת.

והנה במה שאמר **ונושנתם**. הנה רמז בהם מספר השנים אשר היו בבית ראשון ובבית שני כמו שזכר **רש"י**.

ואולי אמר **אבד תאבדון מהר**, על חורבן בית ראשון. ואמר עוד **לא תאריכון ימים עליה כי השמר תשמדון**, כנגד חורבן בית שני. וזכר שיבואו בגלות מפוזרים ומפורדים בין העמים. ובמקום היותם ככוכבי השמים לרוב, הנה יישארו מתי מספר, כי ימותו בגלות. ולא יישאר מהם כי אם אחד מעיר ושנים ממשפחה, **כמו שאנחנו היום הזה**, ויהיה זה בהשגחה ולא במקרה. והוא אמרו אשר ינהג ה' אתכם שמה.

כז והפיץ ה' אתכם בעמים ונשאתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה:
כח ועבדתם-שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן
אשר לא-יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון:

וזכר עוד מעונשם, שכבר יבואו בגלות לכל כך מן הצרות והגזרות, שמפני הצרות העצומות יבואו רבים מהם לצאת מכלל הדת ולעבוד צורות כוכבי השמים מעשה ידי אדם, לא להאמינם בהם, כי אם בידיעתם והכרתם שהם עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון, מפני שלא תהיה העבודה ההיא כי אם להימלט מן המות.

כמו [שזה היום מבואר ונגלה, בכל ארץ ספרד וגם באיטליה] שמפני אימת מות ורוב הצרות והגזרות יצאו רוב העם בעוונות הרבים מכלל הדת (פרס ומדי), וישמרו תורת ה' בקרבם ואת אלהי העמים יעבדו מפני היראה. [עד שמפני זה יתעללו במ העמים ויקראום מינים ואפיקורסים בדתם, וישרפו אותם חיים על זה]. ולא נזכר זה כאן בדרך חטא, כי אם בדרך עונש, שזה היה להם הגדול שברעות, שבהכרתם והרגישם האמונה האלהית בלבם, יעבדו עכו"ם בפיהם, ובלשונם יכזבו למו, ויהיו נהרגים על זה.

ועליו אמר כאן ועבדתם שם אלהים אחרים.

[הערת עורך: מפחד הצנזורה הנוצרית, או בהתערבותה, הוחלפו בדפוס ונציה השמות ספרד ואיטליה, בפרס ומדי, והושמט אזכור האינקוויזיציה. בספר מרכבות המשנה כל הפסקה שונה. השלמנו על פי הוצאת חורב מאת אבישי שוטלנד]

והותרו בזה הספק הי"ג והי"ד.

[ושבת עד ה' אלוהיך]

כט ובקשתם משם את-ה' אלהיך ומצאת פי תדרשנו בכל-לבבך ובכל-נפשך:
ל בצר לך ומצאונך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבבת עד-ה' אלהיך ושמעת בקלו:
לא פי אל כחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך
ולא ישכח את-ברית אבתיך אשר נשבע להם:

הספק הט"ו

באומרו ושבט עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך. כי אין הסיבה מיוחסת אל המסובב. והיה ראוי שיאמר ושבט עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, כי לא עם קשה עורף אתה. או כי בני אברהם יצחק ויעקב אתם, שהם סיבות לתשובה. או יאמר ושב ה' אלהיך ורחמך, כי רחמי האלהיים הם סיבה למה **שיעשה** ה' יתברך עימהם, לא **שישובו** ישראל בתשובה.

תשובה לספק טו

ואמר בסוף זה **ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת**. וכפי דעת המפרשים הוא נאמר על תשובת האפיקורסים. ועניינו יאמר, שעם היות שנתחברו בהם סיבות רבות מונעות התשובה, אם בבחינת רוב הטובה שקבלו מה' יתברך, ואם לגודל החטא והפשע, ואם בבחינת כוונתם הרעה כנגדו יתברך שהיא להכעיסו, ואם מפני שכבר נגזרה עליהם גזרה שילכו בגלות, ואם מפני שכבר יצאה לפועל בהפיצם בעמים, ואם מפני שגם שם עבדו עכו"ם – הנה עם כל זה לא יתייאשו מן התשובה, אבל יבקשו משם את ה' אלהיהם. רוצה לומר שאף על פי שהם בחוצה לארץ, והשכינה שורה בלבד בארץ ישראל, אף ע"פ כן גם שם ימצאוהו אם ידרשוהו בכל לבבם ובכל נפשם.

וקשה מאוד לזה הפירוש מה שאמר מיד: **בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ושבט עד ה' אלהיך**, שהוא עצמו עניין **ובקשתם משם**. על כן אמרתי שמאמר **ובקשתם משם**, חוזר אל מה שאמר **ועבדתם שם אלהים אחרים**. שבהיותם עובדים אלהים אחרים מתוקף הצרות והגזרות, כמו שפירשתי, יבקשו משם - רוצה לומר מתוך אותה עבודה שעושים מפני האונס - יבקשו אל ה' ויהיו מאמינים בו ובתורתו. והבטיחם שעוד ימצאו את השם אם יבקשו אותו בכל לבבם ובכל נפשם.

[פירוש הפסוקים לפי מצב האנוסים בספרד]

ומה טוב אמרו **בכל לבבך ובכל נפשך**. לפי שאותם **האנוסים** אינם יכולים לקיים המצוות, אבל עיקר בקשתם את ה' יתברך הוא בלבם ובנפשם בלבד. והודיע שאם יבקשוהו כן, ימצא להם בעת צרתם. לא שיהיה קצת לבבם עם ה' יתברך וקצתו עם עכו"ם, כי אם בכל לבבם ובכל נפשם שיהיה לבם שלם, עם היות הפעולות רעות כפי האונס.

ולפי שאמר כל זה על פרטי האומה ויחידיה, חזר לדבר כנגד האומה בכללה: **בצר לך ומצאוך**

את כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך. רוצה לומר, כאשר תבוא אל החולי הזה המסוכן, הנה אין רפואה טוב לך מהתשובה אל האלוה יתברך ולשמוע בקולו.

וכבר זכר הרב"ע ז"ל, שאין לתמוה על מה שאמר **ובקשתם** משם בלשון רבים, **ומצאת** בלשון יחיד. כי ידבר לרבים כפי ריבויים, וידבר אליהם כפי כללותם. או לכל אחד מהם יאמר ומצאת כי תדרשנו.

ואפשר לומר שגילה אליהם בזה, שהכוונה האלהית בהצרו להם, אינה כדי להינקם מהם, רק כדי שישובו אליו מתוך דוחק וישמעו בקולו. כי עם היות התפלה היא מתוך צרה, הנה השם יתברך יקבל אותה לרוב רחמיו. וזה שאמר **כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך** רוצה לומר, אחרי שכבר אחז בך ולקחך לו לעם, לא ירפך עוד ולא ישחית מעשיו. **וזו היא סיבה אחת** מפאת רחמי השם יתברך ומה שכבר היטיבו עמהם.

עוד זכר סיבה שנית שיקבל תשובתם, והוא בזכות אבותיהם שישמור אליהם. והוא אמרו **ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם**. הנה אם כן, אמרו **כי אל רחום ה' אלהיך** הוא לנחמם ולדבר על לבם שישובו עד ה'. כי עם היות תשובתם מתוך צרה, הנה הוא יקבל אותה ברחמיו וברוב חסדיו.

והותר בזה הספק החמשה עשר.

ובמדרש דברים רבה:

משל לבן מלך שהיה מבקש לפרוש בים. אמר לו אביו, אי אפשר לפרוש עכשיו שהוא סכנה למי שהוא פורש עכשיו. והיה הבן דוחק. כיון שדחקו הרבה, אמר לו אביו הוי יודע שאם תפרוש סופך ליאבד. אלא הריני אומר לך מעכשיו, שאם תעבור על דברי, ויארעוך כל אלה, שסוף הספינה להישבר וכל אשר יהיה לך בה עתיד להיאבד, אבל כשיהיה זה, אל תתבייש לחזור אצלי לאמור שמא אינו מקבלני, אלא חזור ואני מקבלך. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: העידותי בכם היום כי אבד תאבדון מהר. והרי אמרתי לכם מעכשיו, בצר לך ומצאוך, **ושבת עד ה' אלהיך**.

ובזה השלים אדונינו משה לבאר אליהם ההנהגה הפרטית הרפואית לנפשם, אשר יעשו בבוא אליהם חולי הגלות והחורבן, אשר ימשך לרוע הנהגתם, כמו שזכר.

ואחר שהשלים דברו בזה, חזר לאזהרתו שישמרו עצמם כדי שלא יבואו לכלל זה אשר זכר בפרשה: רוצה לומר מהרשע, ומעונשי האל הגלות והפזור וההפסד **והיציאה מכלל הדת**. והודיעם שאם ירצו להחזיק בהנהגתם הטובה, יינצלו מהרע הגדול ההוא, וישבו בארצם

בהצלחה, כי הדבר תלוי בבחירתם ורצונם. והקדוש ברוך הוא זימן להם הזדמנויות טובות להתמדת הנהגת בריאותם אם ירצו ללכת בם.

[שאל לימים ראשונים... הנהיה כדבר הגדול הזה?]

לב פי שאל-נא לימים ראשונים אשר-היו לפניך למן-היום אשר ברא אלהים אדם על-הארץ
ולמקצה השמים ועד-קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו:
לג השמע עם קול אלהים מדבר מתוך-האש כאשר-שמעת אתה ויחי:
לד או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי
במסות באותות ובמופתים ובמלחמה ובגד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדלים
ככל אשר-עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך:

הספק הי"ו

באומרו **כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך** וגו'. וזה שמילת **כי** מורה על נתינת טעם למה שלמעלה ממנו, ואין כאן עניין יקשר עליו הכתוב הזה. **והרמב"ן** כתב, שהוא מוסב לראש הפרשה. יאמר הנה ה' יתברך לא ימחול לך ולא יאריך על עוברי רצונו, בעבור שעשה כבר עימהם מהטובות מה שלא עשה כן לכל גוי, גם במתן תורה. וגם ביציאת מצרים.

וכתב עליו **הר"ן** שאין זה נכון, לפי שכבר באו באמצע פסוקים שאין בעניין זה בדברי תנחומין. ושהשם יקבל תשובתנו ונמצא אותו כי נקראהו. ואיך יחזור עתה לראשונות לתת טעם למה לא יאריך לעובדי עבודת עכו"ם.

והיה דעת **הר"ן** שלפי שזכר למעלה שאף על פי שנמרה את פי ה' ונעבור בריתו. ואף שנשוב אליו מתוקף הצרות יקבל אותנו, והוא דבר מתמיה, כי יפתח אמר לאנשי גלעד (שופטי' יא) מדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם. והיאך אפשר שלא יקפיד הקדוש ברוך הוא על מה שהקפיד ההדיוט. לכן אמר על זה כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך. ואף על פי שאין ראוי לקבל תשובתך הנה ברחמיו לא ירפך ולא ישחיתך בעבור זכות אבות. ואל תתמה איך ברית אבות תספיק לכל זה. כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך וגומר. ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר וגו'. והיה כך מאמרו כלומר כמו שכל זה עשה בעבור האבות כן יקבל תשובתך בזכותם.

ובאמת נאים הדברים. אבל אינם מתיישבים אצלי.

לפי שראשונה בעצמות זכר כאן עניין מתן תורה ונמשך אליו עניין יציאת מצרים. ועם היות יציאת מצרים בזכות האבות, עניין מתן תורה לא היה בזכותם. כי אם בזכות משה.

הספק הי"ז

שאתה תמצא שזכר כאן ראשונה עניין מתן תורה, באומרו **הנהיה כדבר הגדול הזה השמע עם קול אלהים חיים**.

ואחר כך זכר עניין יציאת מצרים באומרו **או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי וגומר**.
ואחר כך חזר לעניין מתן תורה באומרו **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים מן השמים
השמיעך את קולו ליסרך וגו'**.
ואחר כך חזר לעניין יציאת מצרים. באומרו **ותחת כי אהב אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוציאך
בפניו בכחו הגדול ממצרים וגומר**.
ואחר זה חזר לדבר מהשגת מתן תורה באומרו **וידעת היום והשבות אל לבבך**.

ויקשה אם כן מאוד למה באו הדברים בערבוביה, ולא זכר עניין מתן תורה כולו יחד בפני
עצמו. ועניין יציאת מצרים כולו בפני עצמו.
ויקשה גם כן מה היה צורך לספר עניין זה כולו כאן.

תשובה לספקות י-יז

ועל זה אמר **כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם**. רוצה לומר: שאל
לקדמונים אשר שמעו וידעו מה שקרה בימים הראשונים, שהם ימי מעשה בראשית אשר
בהם ברא השם יתברך את אדם הראשון. ותהיה השאלה **למקצה השמים ועד קצה השמים**
וגומר. אם בפאה מפאת הישוב, או במחוז ממחוזות האדמה אשר תחת כל השמים, הנעשה
כדברים הנפלאים שנעשו לישראל כדי להישירם לאמונתו יתברך, ולהרחיקם מכל טעות
ושיבוש, ולהתמידם בארץ הנבחרת?

ואחר שזה כן, הנה הפתח פתוח לתשועתם, ודרך ישר לפניהם מבלי מכשול. ואינם צריכים
לדבר אחר כי אם ללכת בדרכי השם יתברך, אשר הוא לפניהם, ולשבת בארצו אשר נתן
להם. ובזה ינצלו מכלל הרעות והעונשים אשר זכרתיו. זהו כלל מאמריו.

ואמנם **רז"ל** דרשו (חגיגה ד' י"ב) בריש פרק אין דורשין:

**למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, ולמקצה השמים ועד קצה השמים, שקומתו
של אדם הראשון היה מן הארץ עד לשמים.**

אבל לא כווננו בזה אל גובה קומתו הגופנית, כי אם אל קומתו ומעלתו השכלית, שהוא כולל
במדעו טבעי היצורים שפלים ועליונים, מן הארץ ועד השמים. והיה דבק בבוראו דיבוק נמרץ.
ועם כל זה לא הגיע מעלתו למעלת דיבוק המעמד הנבחר.

[החסדים שקבלו מה']

והנה ציוה שישאל לימים ראשונים, על שום החסדים העצומים שקבלו מהשם יתברך:
האחד הוא השלמות הנפשית שקבלו במתן תורתו, והדבקות הנפלא שזכו אליו במעמד הר
סיני. וזכר זה ראשונה למעלתו.

והשני השלמות הגופנית ביציאתם ממצרים מעבדות לחירות ומשעבוד לגאולה, לירושת הארץ הנבחרת.

ועל השלמות הראשון הנפשי אמר לעצמתו ולפליאתו: **הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו**. וביאר מהות החסד ההוא, באומרו **השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש**. רוצה לומר, בהיותו עם וקיבוץ אנשים רבים ובלתי מוכנים ולא ראויים לנבואה, שהוא העם אשר ראה ושמע קול אלהים מדבר מתוך האש, כאשר שמעת אתה ויחי.

ואמנם כנגד החסד השני מיציאת מצרים, אמר: **או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי**. רוצה לומר: האם היה מנהג השם שיוציא גוי אחד מקרב גוי אחר מעבדות לחירות, ויעשה על זה נסים ונפלאות בשמים ובארץ? כי עם היות שראינו פעמים רבות התגברות עם על עם לרשת את ארצם, הנה לא נשמע כזאת ולא נראה כאלה, שעם שהיה עבד לעם אחר, יצא מתחת ידיהם לא בחיל ולא בכוח, כי אם בנסים ונפלאות אשר יעשה בעבורם הקדוש ברוך הוא לעיניהם.

והנה זכר מסות ואותות ומופתים ומלחמה ויד חזקה וזרוע נטויה ומוראים גדולים - שהם שמות כנגד הנסים שנעשו במצרים ועל הים.

כי מהם היו שני הנסים הראשונים שנתנו למשה אשר עשה לעיני פרעה והם הנחש והדם, ועליהם אמר **במסות באותות**. לפי שהיו אות וניסיון על נבואתו.

ואמר **ומופתים** על הצפרדע ועל הכנים.

ואמר **ובמלחמה** כנגד הערוב והברד והארבה, שהיו כולם מיני מלחמות שהיה השם יתברך לוחם בם.

ואמר **וביד חזקה**. כנגד הדבר, שנקרא יד ה', וכן החשך שהייתה יד חזקה עליהם.

ואמר **ובזרוע נטויה** כנגד מכת בכורות, **ומוראים גדולים** כנגד נסי הים.

ועל הכל אמר **ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך**. ורוצה לומר ככל אשר עשה בעבורכם ולמענכם במצרים לעיניך כי כאשר יראה האדם בעיניו מפלת אויביו ישמח כי חזה נקם.

[תכלית מעמד סיני ויציאת מצרים]

לה אַתָּה הַרְאָתָ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְבָּדוֹ:

לו מן-הַשְּׂמַיִם הַשְּׂמִיעַךְ אֶת-קוֹלְךָ לְיִסְרֹךְ וְעַל-הָאָרֶץ הִרְאָךְ אֶת-אֲשׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבַרְךָ שְׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ:

ואחר שזכר שני החסדים הגדולים אשר עשה עימם להפליא. רוצה לומר מעמד הר סיני ויציאת מצרים, ביאר אליהם מה היה התכלית המכוון והנכסף בכל אחד מהחסדים האלה. והוא אמרו **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים**. רוצה לומר הנה מעמד הר סיני אשר ראית, כמו שזכרתי, אין ספק שלא היה כי אם בעבור שתדע שהשם יתברך הוא האלהים, הוא אחד

ואין עוד מלבדו. ולתכלית זה **מן השמים השמיעך אל קולו ליסרך** באמצעות חוש השמע אשר לך. **ועל הארץ הראך את אשו הגדולה**, באופן שבאמצעות שני החושים האלה, שהם החושים היותר דקים - רוצה לומר הראות והשמע - קנית הידיעה שה' הוא האלהים אין עוד מלבדו. ולפי שאמר מן השמים השמיעך את קולו, חשש משה שמא יאמרו ששמעו קולות וברקים ולא דברים מפורשים, לכן אמר עוד **ודבריו שמעת מתוך האש** הנה בזה כלו אמר תכלית המעמד הנבחר.

לז ותחת כי אהב את-אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוצאך בפניו בכחו הגדל ממצרים:
לח להוריש גוים גדלים ועצמים ממך מפניך להביאך לתת-לך את-ארצם נחלה כיום הזה:

ואמנם תכלית יציאת מצרים, רוצה לומר למה הוציאם, בארו מיד, באמרו **ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוצאך בפניו בכחו הגדול ממצרים להוריש...** רוצה לומר, הנה התחלת הדברים הייתה אהבת האבות, וממנה נמשך בחירת זרעו, ולכן בפניו - רוצה לומר בהשגחתו ית' - הוציאך ממצרים בכוחו הגדול, והיה זה כדי **להוריש גוים גדולים ועצמים ממך מפניך**, רוצה לומר שיגרש מלפני ישראל גויי הארצות שהיו גדולים ועצומים ממנו, כדי לתת להם ארצם לנחלה כיום הזה.

לט וידעת היום והשבת אל-לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל-הארץ מתחת אין עוד:
מ ושמרת את-חקיו ואת-מצותיו אשר אנכי מצוה היום אשר ייטב לך ולבניך אחרים
ולמען תאריך ימים על-האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך כל-הימים:

[התכלית הסופית: וידעת היום והשבות אל לבבך]

ואחרי שזכר שני החסדים הגדולים אשר עשה עמהם להפליא, וזכר התכלית המכוון בכל אחד מהם, הוליד מזה טענה גדולה לישראל, באומרו: **וידעת היום והשבות אל לבבך**. רוצה לומר אם היה שזכית למעמד הר סיני, ושהיה זה לתכלית שתשיג ותדע כי ה' הוא האלהים, אין עוד מלבדו, למה אם כן תחטיא התכלית האמתית ההיא בהכחשת אלהות השם יתברך, ותעבוד עכו"ם. ולמה תהיה עיקש ופתלתול מהשגת התכלית המכוון ההוא?

דע נא היום **והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד**. ואם הייתה גם יציאת מצרים לתכלית ירושת הארץ, ראוי הוא להשתדל לשמור מצוותיו וחוקותיו אשר אנכי מצוה היום לטוב לך, כדי שתאריך ימים על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך, ושתזכה אל הארץ ההיא כל הימים ולא תהיה מגורש ולא גולה ממנה, כמו שזכרתי שיקרה לכם בהכרח בעשותכם הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם. ובזה תנצלו מכל אשר יעדתי לבא עליכם.

כי אין הדברים האלה מוכרחים שיהיו, אבל הם בבחירתכם, ותוכלו להינצל מהם אם תרצו.

הנה אם כן באו הכתובים האלה כולם לצורך רב ובקישור נפלא, בזכרו ראשונה שני החסדים

אשר עשה עימהם בנתינת התורה ויציאת מצרים; וביאר התכליות המכוונים בחסדים ההם. ועל כן הזהירם שלא יחטאו התכליות:

- לא התכלית מהמעמד, שהוא באמונת האלהות אליו יתברך ולא לזולתו.

- ולא תכלית היציאה, שהוא ירושת הארץ שינערו רשעים ממנה.

והתבונן אמרו וידעת היום והשבות אל לבבך, כי אין עניינו וידעת היום כדברי המפרשים. וגם אין לפרש וידעת היום, שידע התנועה היומית שממנה ימשך היום, כמו שחשבו אנשים מבני עמנו.

אבל עניינו שידע וישים בלבו היום מהמעמד הנבחר ההוא שזכר למעלה. שנאמר יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב. וכאשר תהיה בלבו ידיעה שלמה מאותו היום, לא יישאר בלבו ספק כלל לא במציאות השם יתברך ולא באחדותו וביכולתו. וזהו אמרו והשבות אל לבבך שהוא מלשון (ישעי' ל) בשובה ונחת, כלומר שלא יהיה לבך מלוכלך בדעות ומחשבות וספקות. כי ידיעת היום ההוא האלהי, יהיה בלבו התיישבות ונחת רוח גדול לדעת שה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, ושאין עוד מלבדו.

או יהיה הכוונה באין עוד, כלומר אין צריך עוד התפלספות ולא התחכמות אחרת זולתי זה.

והותרו בזה הספקות י"ו וי"ז.

[פירוש שני לפרק לד, פסוקים לב-מ]

וראיתי מי שפירש בפסוקים האלה דרך אחרת יפה מאוד.

והוא כי ראה אדונינו משה ע"ה שכבר באורך הגלות יתחייבו בקרב ישראל שני ספקות עצומות.

האחד מאורך הגלות, כי יאמרו באחרית הימים אחרי אשר נטשנו השם ית' והשליכנו מעל פניו זה כמה מאות מהשנים, איכה ואיככה נאמין אחרי זמן ארוך כל כך כי ייעור וייקץ כישן ה', להוציא אותנו מן הגלות. ומה יועיל אם כן שנשוב אליו באחרית הימים?

והשני בראותם שיאריך ה' לקצת גויים אשר לא מלאו אחריו, ולא ישלחם ביד פשעם, כמו שענש את אבותינו והפיצם עליו.

באמת זה מורה כי אין הדבר תלוי בהשגחה כי אם במקרה.

הנה להתיר הספקות האלה, אמר:

כי שאל נא לימים ראשונים. רוצה לומר:

אם כנגד הספק הראשון, אל תתיאשו מן הרחמים מפני אריכות הזמן הרב ההוא אשר תשבו בגלות, ואל תחשבו שמה שלא יהיה בזמן ארוך וגדול מאוד לא יהיה אחרי כן. כי שאל נא לימים ראשונים, הנהיה כדבר הגדול הזה אשר שמעת אתה במעמד הנבחר? והנה מה שלא היה כן מבריאת עולם עד היום הזה, שעברו עליהם יותר מאלפים וארבע מאות שנים, לא

נמנע מהיות אז. וכן בעניין הגלות: אף על פי שיארך, וגאולתכם לא תבוא, חכו לה כי בא תבוא. וכן הביא להם משל מיציאת מצרים: **או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי כל אותם שנים שעברו מבריאת עולם עד זמן היציאה?** ודאי לא נראה ולא נשמע ולא נסה לעשות כזה. אבל כאשר עלה במחשבתו לעשות תשועה ופורקן כיום הוא, עשה ברצונו והצליח. וכן יעשה ה' עמכם, כי ככוחו אז כוחו עתה. ואין אורך הזמן טענה כלום.

והשיב לספק השני באומרו **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים** וגומר. רוצה לומר: הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה', ושהדיבוק האלהי עם האומה הישראלית הוא כעין דיבוק איש ואשתו על ידי קידושין. כמו שאמר הנביא (הושע ב') וארשתיך לי לעולם. ומן הידוע שהאשה המקודשת אסורה לכל אדם, ושהאיש יקנא על האשה המקודשת לו, אם תסתתר עם אחר. כמו שאמר (פ' נשא) ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו. כן עניין השם יתברך עם האומה שנתייחדה לו בהזמנת קדושה וקדושין. כי בהיותה פונה לבקש שום אלהות ככוכבי השמים, יתחשב שהיא מזנה תחתיו. וזהו אמרו **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו**, כלומר: אתה לבדך הראת כל זה באותו המעמד האלהי. ואם כן ממך ראוי שיקנא השם יתברך, לא משאר האומות עובדי עכו"ם, שלא נתייחדו בקידושיו.

ולכן אין ראיה מאריכות אפו של הקדוש ברוך הוא אליהם, להיותם מחפים עליו דברים אשר לא כן, כי לא בני ברית המה.

ואין ספק שזאת הייתה העצומה שבהשגחות שהשיגח ה' יתברך עלינו, שלא תיפסד ותאבד תורתנו לגמרי. כי בראותו התמשכות הגלות הארוך והגדול הזה, לכלות הפשע ולהתם חטאת, ראה שאם היינו בין האומות הארורות אשר היו מלפנים עובדים לכל צבא השמים, אשר לא שמעו שמע התורה האלהית ולא ראו את כבודה, היה מההכרח שתשתכח התורה במעט מהזמן, כמו שנשתכחה הרבה ממנה ואפילו מיחידי סגולה בגלות בבל, כמו שנראה מפשטי הכתובים.

לזה הקדים רפואה למכה, [ונתן רשות ומקום להצליח מעשי אותו האיש שהיה מבני עמנו, כדי שעל ידו תתפרסם התורה האלהית ותתקבל בהרבה מהאומות הנכריות. עם היות שלא קבלוה כצורתה. ונמשכו אחריו כתות אדום וגם ישמעאל בסגנון אחר, והם שני ראשי אומות אשר גליות ישראל היו מפוזרים ביניהם.] ובזה האופן נתקיימת התורה בינינו בזמן הגלות הזה הארוך, לפי שענינו ראות האומות ההמה כולם מודים באמיתתה ומגדלים ומנשאים אותה. ואין חילוק כי אם באופני הבנתם. ובאופן זה תישאר התורה שרירה וקיימא בידינו בלי ספק.

כי על זה עצמו אמר המשורר זאת (תהלים קי"ט ו') נחמתי בעניי כי אמרתך חייתני.

[הערת עורך: מפחד הצנזורה הנוצרית, הועלמו בפסקה זו בדפוס ונציה המשפטים העוסקים בצנזרות ובאסלם]. השלמנו על פי הגרסה בהוצאת חורב מאת אבישי שוטלנד].

ואחרי שהתיר להם משה רבנו עליו השלום שני הספקות האלה בדברים של טעם, מחזיקי התוחלת והתקווה, אמר מיד **וידעת היום והשבות אל לבבך**. רוצה לומר: הנה מכל הטעמים האלה ראוי לך שתדע לך היום הזה שאנו בו, בטרם יבואו ימי הרעה אשר אמרתי מההשחתה והייסורים, ותשיב אל לבבך כי ה' הוא האלהים ותשמור חוקיו ומשפטיו, כי בזה באמת לא יבואו עליך הרעות אשר זכרתי, ולא תאבדו מעל האדמה, כמו שהעידותי בכם. ואם עכ"פ יהיה, הנה תועיל לכם עצתי לפחות כשתאריכו ימים על האדמה, ויגיע הרע אחר זמן ארוך ולא תאבדו מהר. זהו הדרך האחר אשר ייעדתי בפירוש אלה הפסוקים. והוא נאות ויפה גם כן.

דברים א, מא-מט

[הבדלת ערי מקלט ומיקומה בפרשה]

הספק הי"ח

במה שסמך לזה אז יבדיל משה שלש ערים, כי באמת לא היה המקום הזה נאות לזה הספור. כי אם היה שהתחיל בסיפור מתן תורה כדי לזכור עשרת הדברים, למה הבדיל בין הסיפור והדיברות עם העניין הזה. כל שכן שהערים לא היו קולטות בעבר הירדן עד שיובדלו אותם שבארץ כנען.

וחז"ל אמרו במכות (ד' י') פ"ב שאמר משה מצוה שבאה לידי אקיימנה.

וכתב הרב **רבי משה בר נחמן** כי אחרי שהזהיר על המצוות בפני כל העם הבדיל הערים האלה לקיים את המצוה. אבל לא נתן הסיבה למה עשאו בזה המקום ובהגיעו לזה הספר.

והראב"ע כתב שביום שהבדיל אלה הערים אז אמר דברי הברית.

ותשאר הקושיא במקומה, למה נזכר במקום הזה ולא קודם דברי הברית או באחריתם. ויקשה עוד למה באו הדברים האלה בלשון שלישי המדבר, ולא אמרו משה בלשון מדבר בעדו: 'אז הבדלתי שלש ערים', כשאר דברי הספר הזה.

תשובה לספק יח

זכר הכתוב שמשה רבנו ע"ה הבדיל בעבר הירדן באותה הארץ אשר הנחיל לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט המנשה שהם לצד מזרח הירדן, שלש ערים מאותם שש ערי מקלט שציוה השם יתברך שיהיו לישראל **לנוס שמה כל רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת**, רוצה לומר בשגגה מבלתי שהיה שונא לו מתמול שלשום.

וכבר פירשו רבותינו ז"ל במשנה קמא דמכות וסנהדרין פרק ט' מי הוא הרוצח שחייב מיתה בבית דין ומי הוא שחייב גלות.

וזכר שהבדיל עיר אחת לכל שבט, כדי שיהיה נקל לאיש אחד מאותו שבט כשיקרה לו זה לנוס שמה, ולא יצטרך ללכת משבט אל שבט ומממלכה אל עם אחר.

אמנם נזכר כאן ההבדל הזה אשר עשה משה, להגיד למי שיחטא במזיד כי ראוי הוא שייענש עונש גדול, כמו שזכר בפרשה כי תוליד, כיון שלא היה זה להם בבלי דעת. כי כבר הראה השם יתברך להם כי הוא האלקים, ועשה להם התראה, והוא אמרו מן השמים השמיעך את קולו ליסרך. ובעבור שחטא בעדים והתראה וידיעה נשלמת, נתחייב בעונש רב.

אמנם מי שחטא בבלי דעת, אפילו שהיה הורג נפש, שהוא המופלג שבחטאים, הבדיל להם ערים לשבת כדי שיחיו ולא ימותו.

ומזה ראייה והוכחה לכל המותרים ועומדים כמה פעמים על פי התורה והנביאים, על כל מצוות התורה, בהודעת העונשים הגדולים המעותדים להם, שלא יהיה להם עיר מקלט ולא תכיל אותם הארץ, אבל ינערו רשעים ממנה.

גם כיון משה רבנו עליו השלום במעשה הזה להבטיח אותם בכיבוש מהרה. שהרי בזולת הכבוש היה המעשה ההוא פועל ריק, שהרי אין הערים קולטות עד שיובדלו כולם. וכמו שדקדקו חז"ל (שם) מאמרו שש ערי מקלט תהיינה לכם. מלמד שאינן קולטות אלא בהיותן כולן. ולכן כדי שיאמינו בביטחון גדול כי כל הארץ לפניהם מוכנה להיכבש מהרה, עשה הפועל הזה מהבדל שלשת הערים האלה, קודם שיכנסו בביאור המצוות.

והותר בזה הספק הי"ח.

[וזאת התורה אשר שם משה]

הספק הי"ט

באומרו **וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. אלה העדות והחוקים.** ויקשה זה משני פנים: אם להיותם מיותר וכפול. כיון שכל זה נזכר בתחילת הספר. גם שבאו בוא"ו העטוף בהיותו בלתי מקושר עם מה שלמעלה. ומה טעמו שיחזור כאן זכרון הכאת סיחון ועוג וירושת ארצם. ומה ענינם אצל אלה העדות והחוקים והמשפטים אשר כרת משה. ואם לפי שבאו בלשון שלישי המדבר ולא אמרם משה מפי עצמו כשאר דברי הספר.

ויקשה עוד אמרו מיד אחרי זה. **ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם שמע ישראל את החוקים ואת המשפטים וגומר.** והמאמר הזה כולו הוא מה שנזכר למעלה עצמו, והוא כפול, אם לא שהראשון נאמר בלשון שלישי המדבר. והשני בלשון מדבר בעצמו.

תשובה לספק יט

ולפי שבתחילת ספר משנה תורה הזה הואיל משה באר את התורה, אלא שהביאו הכרח הדברים לספר כל מה שקדם עד כה להתיר הספקות והערעורים שאפשר שיפלו בלבות האנשים כמו שפרשתי, חזר עכשיו לעניין ראשון ואמר: **וזאת התורה אשר שם משה.** כי זה מגמת פניו בראשונה, רוצה לומר לבאר המצוות. ושנה אותן הדברים עצמן שאמר בראש

הספר הזה, כי בעבור שארכו הדברים מהסיבות אשר זכרתי, הוצרך לומר שנית עתה אלה העדות והחוקים והמשפטים אשר דבר משה, וגם כן ונשב בגיא מול בית פעור, ושאר הדברים אשר זכר הכל כלפי מה שנזכר שם. וכבר זכר שם **רש"י** מדברי המדרש תועלת זיכרון כל זה.

ולפי שהיו הדברים האלה דברי השכינה שצוותה לכתוב כן, כמו שהיה בתחילת הספר, לכן באו אלה הדברים בלשון נסתר, כשלישי המדבר, כאלו אמר והודיע, שאחרי שסיפר משה רבנו עליו השלום כל הדברים אשר כתב, ראה להגיד החוקים והמשפטים אשר ייעד להיותו זמן ומקום ראוי והגון אליו.

והותר בזה הספק הי"ט:

אברבנאל דברים פרק ה

דברים ה, א-ה

א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים
אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם:

אחר שהעידה התורה האלהית על מה שעשה משה, התחיל אח"כ לספר דברי משה בלשונו המדבר בעדו, בביאור החוקים והמשפטים אשר זכר. ואמר: שמשה רבנו ע"ה קרא אל כל ישראל, וקיבצם בפומבי גדול, ושומר עליהם שישמעו את החוקים ואת המשפטים, והם כלל המצוות שיזכור בזה הסיפור שהיה ביום ההוא, מבאר באוזניהם.

והזהירם על שלשה דברים:

האחד שישמעו אותם. כמו שאמר שמע ישראל את החוקים ואת המשפטים אשר אנכי דובר באזניכם היום.

והשני הוא הלמוד שילמדו אותם פעמים רבות ויהיו אלו עם אלו נושאים ונותנים בהם כי בהם תשלם הלמוד ועל זה אמר ולמדתם אותם.

והשלישי הוא התכלית כלומר שישמרו ויעשו את המצוות המדעיות בידיעה והאמונה הקיימת בלבם. ועם המעשיות בשמירה והמעשה בפועל וע"ז אמר ושמרתם לעשותם.

[ספקות באמיתת התורה]

ב ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב:
ג לֹא אֶת-אַבְרָהָם כָּרַת ה' אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֶתְנוּ אֲנַחְנוּ אֱלֹהֵי פִה הַיּוֹם כָּלְנוּ חַיִּים:
ד פָּנִים בְּפָנִים דָּבַר ה' עִמָּכֶם בְּהַר מִתְּוֹךְ הָאֵשׁ:
ה אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין-ה' וּבֵינֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת-דְּבַר ה'
ו כִּי יִרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא-עֲלִיתֶם בְּהַר לֵאמֹר:

והנה ראה משה רבנו ע"ה שיהיו נופלים בדברי התורה שני ספקות:
האחד אם עבר זמנה, רוצה לומר שלא נתנה אלא לאותו דור המדבר שקבלו אותה בסיני ושאר הדורות לא היו מחויבים בה.
והשני כי אם הייתה זאת התורה אלהית, למה מקצתה שמעו ישראל מפי השם יתברך, והוא החלק המועט ממנה, עשרת הדברות. וקצתה, שהוא החלק יותר גדול, לא שמעו כי אם מפי משה?

הנה להשיב על הספק האחד אמר, ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב. לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת.

ולהשיב על הספק השני, אמר: **פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש**. וגם **אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה'**, שהם שאר המצוות כולם. הנה היה זה לפי שאתם יראתם מפני האש, עם היות שלא עליתם בהר. והיה זה כאשר אמר הקדוש ברוך הוא אנכי ה' אלהיך ושאר הדברות כולם, שאז כאשר הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם. הקרבתם אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם, ואמרתם הן הראנו ה' אלהינו וגו'. ועתה למה נמות וגו'. קרב אתה ושמע. והיה תכלית הדברים **כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו**. ואז הודה ה' לדבריכם ונתן לכם את התורה הזאת.

ומפני זה ראוי לכם, שכמו שתשמרו את הדברים האלהיים אשר שמעתם מפי השם יתברך. כן תשמרו שאר המצוות אשר אנכי מלמד אתכם, כיון שאתם בקשתם לשמעם מפי ולא מפי יתברך. ולכן שמע ישראל ואהבת את ה' אלהיך. זהו קישור הפרשיות אמיתי כפי סדרם.

[פירוש הפסוקים בהקשרם]

ועתה אשוב לפרשת הכתובים כפי עניינם.

ג לא אֶת-אֲבוֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֲתֵנוּ אֲנַחְנוּ אֱלֹהֵי פִּה הַיּוֹם כָּלְנוּ חַיִּים:

הספק ה'

באומרו **לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת** ושאר הפסוקים. וזה כי אם כוון אל **חוזק** המופת אשר הוא כדבר המושג לחוש, על המושג כפי הקבלה, הנה אם כן פתח פתח של קולה לדורות הבאים הסומכים על הקבלה בלבד.
 כל שכן שהיה זה בשנת הארבעים, וכבר ספו ותמו כל העם אשר יצאו ממצרים, ולא היו לפניו מהם כיום אשר היו שם במתן תורה. והיו כלא היו הנערים שהיו במעמד, כיון שלא הגיעו לכל אנשים.

ואם הייתה כוונתו לומר שהתורה לא ניתנה לאבותיהם בייחוד, כי אם גם לכל הדורות הבאים אחרי כן, וכמו שפירש הרשב"ע, הנה העיקר חסר מן הספר. כי היה לו לומר: לא את אבותינו בלבד כרת ה' את הברית הזאת.

ויקשה גם כן בזה הפסוק באומרו **פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר**. כמו שנאמר במשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים. ועוד שאם היה שדבר עמכם בהר פנים בפנים, מה טעם אנכי עומד בין ה' וביניכם.

והרשב"ע כתב פנים בפנים בלי אמצעי. והטעם כאשר ישמיע המשמיע את קולו לאחד ופניו אל פניו ואם לא יראהו.

והרב המורה בפרק ל"ז חלק א' דבר בזה. ובפירוש הפרשה אעיר עליו.

ויקשה גם כן אמרו ולא עליתם בהר, כי איך יאשימם על זה. והנה בתחילה הועד בהם הישמרו לכם עלות בהר ונגוע בקצהו.

תשובה לספק כ

לא את אבותינו כרת ה'. כלומר שלא תקל התורה בעיניכם בעבור הדורות הרבים. כי ה' יתברך לא נתן התורה לאותו דור הרמוז אשר קבלוה. כי ידוע היה לפניו שהם לא יבאו אל הארץ, ולזה לא יקיימו בה המצוות. אבל כרת הברית ההוא בעבור הדורות הבאים, שיבואו לארץ וישמרו לעשותם. והוא אמרו **כי אתנו אנחנו אלה פה היום**. רוצה לומר, לא הייתה התורה מכוונת אלא לכל אשר יהיו חיים בכל דור ודור, לא לאותם אשר קבלוה. וכבר המשילו זה לבונה גלגל הרחיים על אמת המים. שאין ספק שלא כיון בבנינו אל אותם המים אשר עברו בזמן הבניין מצד מה שהם רמוזים. אבל יכווין אל המים מצד מה שהם עוברים תמיד.

ולזה אמר לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת. שהם כבר מתו ובטלו מהם תורה ומצוות, כי אתנו אנחנו אלה פה היום כולנו חיים, וכן אל אותם שיהיו חיים תחתינו עד סוף כל הדורות.

ואם כן המעמד האלהי ההוא, עומד בעינו בתוקפו ובגבורתו בכל זמן בכל העוברים תמיד, כמשל בנין הרחיים על אמת המים. והוא הטעם בעצמו, כמה שאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, ובאומרו להלן **ואותנו הוציא משם**. כי בכל אלו העניינים כיון אל הכלל העומד תמיד, לא אל האישים שנזדמנו בשעת המעשה.

וכיון שהמעמד ההוא מכוון כנגד כל דור ודור, וכל איש ואיש אשר מבני ישראל המה. אם כן באמת ובתמים תוכלו לאמר **פנים בפנים דבר ה' בהר מתוך האש**, כי עמכם דבר עם היות שלא הייתם שמה בפרטיותכם.

ד פָּנִים בְּפָנִים דָּבַר ה' עִמָּכֶם בְּהַר מְתוֹךְ הָאֵשׁ:
ה אֲנִי עֹמֵד בֵּין-ה' וּבֵינֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת-דְּבַר ה'
כִּי יִרְאֲתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא-עֲלִיתֶם בְּהַר לֵאמֹר:

ולפי שהיה [מקום] לאומר שיאמר: אם ה' יתברך דבר עם משה פנים אל פנים, מה צורך היה למשה להיות שליח וסרסור בדבר ההוא? לכן אמר בתיתו הסיבה בזה, **אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את-דבר ה'** כי יראתם מפני האש. רוצה לומר מה שהייתי אני שם, היה לפי שאתם יראתם מפני האש, בהיות שלא עליתם בהר כמו שעליתי אני. ואף על פי שהייתם מרחוק ולא עליתם, היה מפני שיראתם מפני האש, ולזה בקשתם ממני קרב אתה ושמע, וכמו שפירש אחר זה.

[פשר המילה לאמור בפסוק ולא עליתם בהר לאמור]

ומלת **לאמר** יש מפרשים שפירושו שהוא מוסב אל **פנים בפנים דבר ה' עמכם לאמר אנכי ה' אלהיך**. והוא דעת **רש"י והראב"ע**.
והרמב"ן פירש, **כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר לאמר לא נעלה**.

ולוי נראה, שלמ"ד לאמר היא למ"ד הזמן, כלומר כי יראתם מפני האש, עם היות שלא עליתם בהר. והיראה - כש**אמר** יתברך אנכי ה' אלהיך ושאר הדברות, כי בעבור אותה האמירה אז, בזמן ששמעתם אותה הייתה היראה כולה.
והותר בזה הספק הכ'.

אברבנאל דברים פרק ו

עם היות שכבר פירשתי במאמר רחב עשרת הדברות בפרשת וישמע יתרו, והעירותי בפירושי ספקות באותה פרשה שפירשתי בפני עצמה. הנה לא אחדל להביא במקום הזה דבר מה בפירושי, כי היה בלתי ראוי אם יעמוד המעיין על המקום הזה ולא ימצא בו ביאור הדבורים ההם. ויצטרך לחזור ולבקש על מה שכתבתי ואולי לא ימצאהו ונמצא שם שמים מתחלל בהעדר הפרשה והביאור בכל מקום שיצטרך אליו.

[הערת עורך: אברבנאל ביאר במפורט את עשרת הדברות, וביאורו נכלל במהדורה זו של פירושו. בשל כך השמטנו מספר דברים את הביאור, ואנו מפנים את הלומד לפירוש המפורט שבפרשת יתרו בספר שמוח].

דברים ו, ד-ט: פרשת שמע ישראל

בצורך חמשת הפרשיות האלה שבאו אחר עשרת הדברות רצופות זו לזו וענינם, ראיתי אני אחר ההסתכלות לפרשם עתה בדרך הזה.

והוא, שלהיות כוונת משה אדונינו להוכיח לישראל שהמצוות אשר שמעו מפיו הם אלהיות, כאותם הדברות אשר שמעו מפי הגבורה, זכר אליהם עשרת הדברות אשר שמעו בסיני. וביאר עתה אליהם, שמלבד ההבנה הראשונה שהבינו מהם, יש בכללן עוד מדעים עליונים שהם לא הבינו, וילמדו אותם מפיו, לפי ששמע אותם מפי השם יתברך כאותם. ויורה שכל מה שקבל היה מפי השם ית', כאותם הדברות עצמם שהם שמעו מפיו. ולפי שהדיבור הראשון היה **אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים** וגו'. בא עליו בפרשה ראשונה מאלה החמש פרשיות, והיא **שמע ישראל** וגו'. וביאר אליהם בה חמשה מדעים יקרים כלולים באותו דיבור הראשון שהם לא הבינו אותם ממנו, עם היות ששמעוהו. והבינו הוא ע"ה, לפי ששמעם מה' יתברך.

[חמשה מדעים הכלולים ב'שמע ישראל']

המדע הראשון: ייחוד ה'

הוא ייחוד אלהינו יתברך ושליטת הריבוי ממנו. ועל זה אמר **שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד** רוצה לומר ישראל הטה אוזנך ושמע והבן בלבבך. כי כל זה נכלל בלשון שמיעה, שאותו ה' אלהינו, אשר שמעת בדיבור הראשון אנכי ה' אלהיך וגו', דע נא וראה שהוא אחד.

והנה באחד יכלול שני מיני אחדות.

הראשון הוא היותו יתברך אחד בעצמו בתכלית הפשיטות, נמנע ההרכבה והריבוי, לא ריבוי דברים עצמיים, ולא ריבוי תארים מקריים, לא בנפש ולא חוץ לנפש. **השני מניעת השניות**. וזה כי כשהונח היותו אחד, פשוט בעצמו, עדיין ייפול הספק אם יש שם אלוה יותר מאחד, ולכן להסיר כל מיני הספק האיר עינינו באומרו **ה' אחד**.

ולרמוז על שני מיני האחדות האלה, אמר בזה הפסוק שתי פעמים שם ה'. וצרף השם הראשון ה' אלהינו. לרמוז אל המין הראשון מהאחדים, שה' המנהיג אותנו הוא אחד בעצמו, פשוט בתכלית הפשיטות. ולרמוז על המין השני מהייחוד, אמר ה' בלבד. שהוא ה' יתברך מפאת אלהות, ולא בבחינת הנהגתו אותנו, הוא גם כן אחד ואין שני. כי מלת אחד תחזור אל שני העניינים שזכר יחד.

וכבר עשו המעיינים מופת על אחדות ה' יתברך מן המין הראשון, מפאת הנהגתו לעולם להיות המציאות כולו כאיש אחד נקשר קצתו בקצתו, ושהיות הגלגל מתפשטות בזה החומר ומכינות אותו. ולא ימלט היות לגלגל מניע, עד שנעלה אל מניע מחויב המציאות. ואי אפשר שיהיה מורכב, לפי שכל מורכב משני דברים איננו מחויב המציאות. ומזה התבאר, מפאת הנהגת העולם, שה' יתברך הוא אחד בעצמו, מבלי הרכבה ולא ריבוי עניינים.

אמנם אם יש שם אלוה אחר, בלתי מתעסק במהות המציאות, הנה בזה ננעלו דלתי העין

והחקירה השכלית. ולכן הודיענו אדון הנביאים מפי ה' יתברך אמיתת יחודו יתברך:
 אם מהמין הראשון, מפאת הנהגת העולם, וזהו אמרו ה' אלהינו.
 ואם מהמין השני, מבלתי בחינת ההנהגה, ולכן אמר בלבד ה'.

ולכן אמר על שניהם **אחד**. רוצה לומר, אחד בעצמו ואין שני לו באלהות. והנה רמז זה בדיבור אנכי, בהיות הדברים כולם בו בשם יחוד אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך, להגיד שהוא אחד ואין בו ריבוי ולא שיתוף באלהותו, ולכן לא הייתה מצוות הייחוד מחדשת במקום הזה, לפי שכבר נרמז זה בדיבור אנכי כמו שזכרתי. גם כי נרמז ג"כ באומרו זובח לאלהים יוחרם בלתי לה' לבדו.

אתה דע שמלבד שני הראיות האלה שיאמר עליהם שם האחד יש עוד בחינה שלישית באחדות, והיא ששם האחד יאמר על הכלל והשלמות, כי 'אחד' ו'שלם' ייאמרו כמילים נרדפות, כמו שבא בספר **מה שאחר הטבע**. ולכן נאמר והיה המשכן **אחד** רוצה לומר **שלם** וכולל כל מה שצריך.

ומזה הצד ג"כ שה' יתברך אחד רוצה לומר שהוא שלם וכולל כל השלמויות. ומהבחינה הזאת היה האחדות והמלכות דבר אחד בעצמו כי המלכות איננו רק יחיד מעלה ושולטנות שכל השררות והמעלות נכללות בו. וכן נאמר והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד כי כשיהיה השם שלם והכסא שלם אז ייגמר המלכות גם האחדות שהם דבר אחד בעצמו.

ומפני זה תקנו בתפלת ראש השנה שיהיה פסוק ה' אלהינו ה' אחד עולה מהמלכיות וממנינם.

ולהיות מין שלישי מהאחדות היינו אנחנו קהל המייחדים עונים אחר פסוק הייחוד ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, לפי שהאחדות מורה על המלכות באמת.

האמנם לפי שהשני מינים הראשונים שזכרתי מהייחוד האלהי משלילת ההרכבה והשניות הם המפורסמים ומושגים בהבנתם אצל ההמון, והמובן השלישי מהשלמות והמלכות הוא היותר נשגב ונסתר ומופלא, והוא ענין מסור אל השכל המופשט. ויש לומר הסכמת האחדות והשלמות והכללות האמיתי מכל צד אשר נלאו פיות חכמי הספירות האלהיים מלבאר, ומפני זה אמרו **רז"ל** בדברים רבה ופסחים פרק מקום שנהגו, שקילוס ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד היה מיוחד אל מלאכי השרת, ושמשה רבנו ע"ה למדו מהם. כי התאחדות המלכות והאחדות, הוא ודאי שבח מיוחד אל השכלתם העליונה.

ולזה אמרו **במדרש**:

נימריה - לא אמריה משה; לא נימריה - הא אמריה יעקב. אלא נימריה בחשאי.

רצו לומר בזה, שמשה רבנו ע"ה כיון ללמד הייחוד אל עם ישראל בכלל, ולכן נסתפק בשלילת

ההרכבה ובשלילת השניות, כמו שהתבאר מדבריו, ולא ביאר אליהם העניין השלישי מהסכמת המלכות עם האחדות.

אמנם יעקב אבינו ע"ה, לפי היו דבריו עם בניו החכמים, והייתה מיטתו שלמה כי היו כולם כמלאכי השרת, כשאמרו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד: כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד, כמו שיש **במדרש**. ענה ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. כי הוסיף המין השלישי מהאחדות על דבר בניו. ועל כן הייתה הסכמתם ז"ל נימרא בחשאי. רצו לומר: שהשגת המדע הזה הוא מיוחד לשלמים, לא לכל המון העם.

אמנם ביום הכיפורים, שכולנו כמלאכי השרת, היינו אומרים אותו בפרהסיא, כי הנה קילוסנו אז לה' יתברך, כקילוס מלאכי השרת בתת המלכות והשלמות העליון, הכולל מתייחד עם הייחוד האמיתי.

זהו כולו מה שנכלל במדע הראשון הזה מאחדות ה' יתברך, היוצא מאותו דיבור ששמעו ראשונה כמו שזכרתי.

והמדע השני: אהבת ה'

הוא באהבת השם הנכבד כמו שאמר **ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך** רוצה לומר עוד, שמע ישראל הנה באותו דיבור הראשון אשר שמעת בסיני, כמו שאמר השם יתברך שהוציאך מארץ מצרים מבית עבדים, יוכלל מדע עליון. והוא, שאחרי אשר הגדיל השם יתברך לעשות עמך טובות הרבה, שתאהב אותו, כי דבר טבעי הוא באדם להיותך אוהב את אשר ייטיב לו.

ולפי שביציאת מצרים עשה עמך שלושה מיני טובות:

האחד טוב גשמי בהוציאך מעבדות לחירות.

והשני טוב נפשי בייחודו אותך לאהבתו ולהנהגתו ולתת לך תורה ומצוות.

והשלישי בעושר רב וקניין הממונות שנתן לך ממצרים;

לכן תהיה האהבה כנגדו בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. כי הלב הוא כנגד החרות הגופני, והנפש כנגד השלמות האלהי שקניית, ומאודך הוא כנגד הקניינים והממונות שהורישך.

ואפשר לפרש גם כן בזה, שכיון לחייבם על האהבה הזאת העליונה מפני שלושת הסיבות שנזכרו בדיבור ההוא: הראשון באומרו אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגומר, לפי שמצד מעלתו שרמז בשם השם, ומפאת הנהגתו שרמזה בשם אלהיך, ומפאת הטבתו שזכר באומרו אשר הוצאתיך - אמר שראוי שתאהב אותו.

לפי שאהבה, כמו שזכר **המדיני בספר המידות** מאמר שמיני פרק שלישי, היא שלושה מינים:

אהבת הטוב, אשר היא כפי השכל;

אהבת הערב, אשר הוא כפי החוש והתאוה;

ואהבת המועיל, אשר היא כפי הממונות.

הוצרך לומר שבכל שלשת הדמיונות האלה ראוי שתהיה האהבה אליו יתברך:

וזהו אמרו **בכל לבבך**, שהוא החלק השכלי, כמו שאמר (משלי ט"ו) לב נבון יבקש דעת.

ובכל נפשך, שהיא הנפש המתאוה אל הערב, כמו שאמר (איוב ל"ג) ונפשו מאכל תאוה.

ובכל מאודך, והוא הצד אשר בו תבקש ותדרוש הממונות.

כי כל הטובות האלה, נפשיות וגופניות באדם וחיצונית, ראוי שייוחדו לאהבת הבורא יתברך.

ובזה יוכלו כל מיני השלמות והחסרונות: כי באמרו **בכל לבבך**, כפי מה שפירשתי, יכללו

האמונות והדעות האמיתיות ולימוד התורה והתפילה תמיד. **ובכל נפשך** כלל התרחק

מהעבירות ועשיית המצוות המעשיות והתענית ודומיהם. **ובכל מאודך** נכללה הצדקה

וההלוואה לעניים והתרחק מהגניבה, והגזל, וההונאה וכל שאר המצוות התלויות בממון.

אמנם **רז"ל** דרשו בפרק הרואה (דף ס"א) ובכמה מקומות **ובכל נפשך אפילו נוטל את נפשך**.

רצו בזה, שאף על פי שיבואו על האדם רעות רבות וצרות, יצדיק עליו את הדין ויאמין באהבת

ה' יתברך, ויאהבהו, ולא יחשוב בלבו שיש שם שתי התחלות כפי התחלפות סוגי הדברים

אשר הם מושפעים מלמעלה. אבל ידבק באלהיו ולא יפחד מאהבתו, כמו שראינו מענין רבי

עקיבא בפרק הרואה, שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, וסר מר המות אליו, ועם כל זה

תמיד עמד טעמו בו וריחו לא נמר. ולכן אמר: אשריך רבי עקיבא שיצאת נשמתך באחד. רוצה

לומר שהייסורין לא הפרידו דבקותו.

הנה זה הוא המדע השני מאהבת ה' יתברך, הנכלל באותו דיבור ראשון. וכבר נזכרה במה

שעבר מצוות האהבה את ה' יתברך במה שצויה ועבדתם את ה' אלהיכם. כי העבודה אליו

ית' היא מאהבה אותו.

המדע השלישי: המצווה להאמין

הוא באמרו **והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוה היום על לבבך**. וענין זה המאמר הוא,

שאחרוני החכמים מבני עמנו חשבו שלא תיפול שם המצווה וגדרה באמונות שהם הדברים

שבלב, כי אם בדברים המעשיים התלויים בבחירת האדם ומעשיו. והודיעם משה רבנו ע"ה,

כי אינו כמו שחשבו. כי הנה תיפול שם המצווה אשר הוא מצווה אותם בשם האל יתברך על

אותם הדברים שהם האמונות. כי גם הם יקראו מצוות, שאם לא היה כן לא היה ה' יתברך

מצווה לישראל אמונותיו בסיני.

ומאחר שהוא אמר אליהם **אנכי ה' אלהיך**, שהוא הדיבור הכולל מציאותו ואחדותו והנהגתו

אותם, שהם אמונות עליונות, יורה שגם בענין האמונות ייפול שם ההנהגה וגדרה. וכבר

ביארתי **בספר מחזה שדי**, שהאמונות הן במדרגת הצורות, שהם יחולו בנושאייהם בזולת

זמן. אבל ההכנות הקודמות אליהם בהכרח, המה יהיו בזמן. וכן הוא בעניין האמונות: שעם היות שהן תכליתן יחולו בנפש בזולת רצון וגם בזולת זמן, הנה הדברים המביאים את האדם להאמין, כאלו תאמר לימוד הדברים ובחינת המופתים וכיוצא בזה, הוא מפועל הרצון והבחירה, והוא נעשה בזמן. ומזה הצד ייפול באמונות שם המצווה וגדרה, לא שציוה ה' יתברך שיקנו האמונות בנפשם, כי אם שיתנו לב לנפלאותיו, ויעיינו בדברי נביאיו באופן אשר יבואו להאמנת האמונות האמיתיות באלהותו. ולפיכך אמר כאן **והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך**, שיעיין ויחשוב בהם תמיד.

זה הוא המדע השלישי.

המדע הרביעי: ושיננתם

באומרו **ושיננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך**. ועניין זה המאמר הוא, שיש מהידיעות האלהיות שאין לימודם מפורסם, ושאינן למוסרם רק לשרידיים אשר ה' קורא. וכמו שאמרו במשנה **אין דורשין במעשה בראשית בשניים, ולא במרכבה ביחיד**. ולא היו לומדים החכמות האלהיות ההם כי אם לתלמיד הגון, ובראשי פרקים, ופעם אחת בשבוע, ושלא יהיה בזמן הבחרות. וכמו שאמר רבי אלעזר לרבי יוחנן בריש פרק אין דורשין, כשנאמר לו שילמוד מעשה מרכבה, אכתי לא קשאי. אמנם המדעים האלה מייחוד ה' יתברך והנהגתו לאומה ובריאת העולם ואהבתו לישראל, אינם כן. כי הם ראויים להידרש במקהלות ברבבות לישראל. לא לבד לזקנים, כי אם גם לנערים. וכמו שבא בכתוב **והגדת לבנך** ביציאת מצרים. וזהו אמרו **ושננתם לבניך**. ולא אמר **והודעתם**, אבל **ושננתם**, רוצה לומר שפעמים רבות זו אחר זו ישנן וילמד אותם גם לבנים הקטנים עם הגדולים, ולא יעשה מהם רמז ולא סתרי תורה. גם ידבר בם בכל מקום, לא לבד בבית המדרש, ולא פעם אחת בשבוע, כי אם **בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך**. רוצה לומר, בכל מקום ובכל זמן ובכל מצב שתהיה בו, מהישיבה והשכיבה או ההליכה או הקימה.

והנה הוציא משה רבנו ע"ה זה המדע ממה שראה שלא אמר הקדוש ברוך הוא דיבור **אנכי ה' אלהיך** לו ולאצילי בני ישראל בלבד, כי אם גם לכל העם מקצה נער וזקן. והוא המורה שתהיה הידיעה הזאת כוללת לכל אדם כקטן כגדול ובכל זמן ובכל מקום.

המדע החמישי: סימנים לזכירת המצוות

כמו שהדברים הטבעיים לא ישכח אותם אם לא מהעדר שכלו וכוחותיו, כי מי האיש אשר ישכח לקיחת המזון להעמדת חיותו, והוצאת המותרות, ושאר הדברים אשר הם תלויים בחייו. ככה אין ראוי שישכח המדעים האלהיים, כי הם העמדת חייו. ולכן ציוה שיעשה סימנים להזכרתם, כדי שלא יבואו לידי שכחה, יען וביען היה שלמותו וחייו

נפשו תלויים בזה. ועל זה אמר **וקשרתם לאות על ידיך והיו לטוטפות בין עיניך וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך**.

לפי שיש בני אדם שיעשו סימנים אל זיכרון הדברים אשר ישתדלו בזכירתם, ומהם ישימום ביד או באצבע, ומהם ישימום בראשם על בתי הראש, ומהם ישימום בבתיהם ובשעריהם, בעבור שכל שעה שיכנסו ויצאו יראו אותם ויזכרו ענייניהם, ככה צוה ה' יתברך שיקשרו המצווה הזאת לאות על ידיהם, וישימו אותם לטוטפות בין עיניהם. והם מצוות תפילין של יד ושל ראש. וכן מצוות המזוזה בשערים.

וכוון בזה עוד, שישומו האות על היד כנגד הלב. והטוטפת על הראש כנגד המוח. להגיד שבשני הכוחות, רוצה לומר החיוני והנפשי, יזכרו את מצוות ה' ויעשו אותם, ולזכור מתנת ארץ ישראל. ובתים אשר לא בנו, יתנו המזוזות בשערים. וכבר נזכר זה בפרשת בא אל פרעה.

הנה אלה המדעים העליונים נכללו בדיבור ראשון ששמעו בסיני, ולא נשלמה להם הבנתם אותו כי אם עם זה כלו ששמע משה ע"ה ולמדו לישראל.

דברים ו, י-טו

[פרשת 'כי יביאך' - כנגד לא יהיה, וכנגד לא תישא]

הפרשה הזאת השנית היא כנגד הדיבור השני ששמעו: לא יהיה לך אלהים אחרים, והדיבור השלישי שהוא לא תשא.

כאלו אמר, מה ששמעת אחרי דיבור ה' אלהיך אזהרת עבודה זרה, ואחריו אזהרת הנשבע לשוא ולשקר, דע נא וראה כי ג"כ יוכללו בדיבורות ההם דברים אחרים, מהם אזהרת השכחה, שכאשר יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך, ותירש ערים גדולות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת, וכן שאר הדברים שזכר, שתזכור ותשמור עצמך: לא בלבד שלא תעבוד אלהים אחרים כאשר שמעת בדיבור השני, כי אם גם כן שלא תשכח את ה' שהוציאך ממצרים.

כי להיות ה' - רוצה לומר שם ההויה - בורא ומהווה העולם, ולהיותו מטיב עמכם בהוציאו אתכם ממצרים מבית עבדים, אין ראוי שתשכח חסדו וטובותיו, כי השכחה בזה הרי היא כעבודה זרה. ואם היות שבאותו דיבור שני לא שמעתם כי אם **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני**, והייתה האזהרה לבלתי עבוד אלהים אחרים, דעו נא וראו שגם כן נכלל עם לא תעשה זה, העשה שבו, והוא: שאת ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד. כי מכלל לאו אתה שומע הן. ומהשלילה אשר שמעתם, יובן החיוב לייראה ולעבוד את ה' יתברך.

וכבר באו המצוות האלה למשה רבנו ע"ה במה שעבר. אם היראה, אמר **ויראת מאלהיך**. ואם העבודה אמר **ועבדתם את ה' אלהיכם**.

עוד הודיעם, שאף על פי שלא שמעו בדיבור השלישי כי אם האזהרה בלא תשא את שם ה' אלהיך. ולא תשא לשוא, שעם היותה שלילה ולא תעשה, יש חיוב ועשה. והוא אמרו ובשמו תשבע. ואם זה כבר בא במה שעבר, באומרו אם לא יגיד ונשא עונו. ואמר שבעת ה' תהיה בין שניהם. ואמר עוד לא תלכון אחרי אלהים אחרים מאלהי העמים וגו'. הוא להגיד כי אם ישמרו מצוות עשה הראוי, לא יבאו להיותם נכשלים במצוות לא תעשה. כי אם ייראו את ה' יתברך, ויעבדו אותו וישבעו בשמו, כאדם הנשבע בדבר הנאהב אצלו מאוד, הנה אז בלא ספק לא ילכו אחרי אלהי העמים, אף על פי שהם סביבותיהם, ולא ימשך להם מחברתם מכשול, כיון שהם יראים את ה' אלהיהם ועובדים אותו ונשבעים בשמו.

וגם כיון בזה להודיעם, שעם היות שהדיבור ששמעו כולל לכל אלהים אחרים, שתכלית האזהרה הזאת כדי שלא ילכו אחרי אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיהם, כי בהם היה החשש כולו, וכמו שהורה עליו הניסיון.

ועוד ביאר להם, שעם היות שבדיבור אנכי נזכרה קנאת ה' יתברך על העבודה לאלהים אחרים, שידעו עוד שגם כן יקנא אם ישכחו אותו, ואם לא ייראו מלפניו ולא יעבדוהו, אף על פי שלא יעבדו אלהים אחרים. וזהו אמרו כי אל קנא ה' אלהיך בקרבך, כלומר, לא לבד יקנא כאשר תלך אחרי אלהי העמים, אבל גם בקרבך אם לא תשמור מצוותיו יקנא בך וישמידך מעל פני האדמה.

זהו כולו מה שיורה שמה ששמעו בדיברות, ומה ששמעו מפי משה, דבר אחד הוא.

דברים ו, טז-יט

טז לא תנסו את-ה' אלהיכם כאשר נסיתם במסה:
 יז שמור תשמרון את-מצות ה' אלהיכם ועדתיו וחקיו אשר צנן:
 יח ועשית ה'ישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך
 יט ובאת וירשת את-הארץ הטובה אשר-נשבע ה' לאבותיך:
 יט להדף את-כל-איביך מפניך כאשר דבר ה':

[לא תנסו את ה' אלהיכם – כנגד הדיבור הרביעי - שבת]

הפרשה השלישית הזאת באה כנגד דיבור הרביעי ששמעו ממצוות השבת.

כי לפי שהזהיר הקדוש ב"ה בשמירתו, להיותו עדות על בריאת העולם, הזהירם עתה משה רבנו ע"ה עליו שלא יערערו באמונה ההיא בחקירותיהם, כדרך הפלוסופים המסופקים באמונת החידוש הכולל, ושלא יעשו הם על זה נסיונות כמו שעשו במן. כי שם בא עיקר המצוה הזאת שאמר להם ששת ימים תלקטוהו, וביום השביעי שבת לא יהיה בו. והם לא האמינו וינסו אל, כמו שכתוב ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו עד שהוכיחם

ה' יתברך על זה, עד אנה מאנתם לשמור מצוותי ותורותי ראו כי ה' נתן לכם את השבת וגו' וכנגד זה אמר כאן לא תנסו את ה' אלהיכם כאשר נסיתם במסה. כלומר, לא תנסו את ה' בעניין קדושת השבת, כאשר נסיתם אותו במסה, כשאמרתם היש ה' בקרבנו אם אין. ואתם לא תעשו כן, אבל שמור תשמרון את מצוות ה' אלהיכם ועדותי וחקתי אשר צוך. רוצה לומר, במופלא ממך אל תדרוש: איך היה החידוש, ולמה היה אז ולא קודם לכן. אין לך עסק בנסתרות, כי אם לשמור את מצוות ה' אלהיכם. רוצה לומר, אחר שהוא אלהיכם ומנהיג אתכם, ראוי שתאמינו בעדותי. והוא מה שהעיד על חידוש העולם כמצוות השבת, וכיתר המועדים גם כן שכולם יוכלו בעדותי וחקותי.

ועוד הודיעם, שעם היות שלא נזכר שכר בדיבור הרביעי ששמעו מהשבת, כמו שנזכר בדיבור השני הקודם אליו, שאמר ועושה חסד לאלפים, ובדיבור החמישי הנמשך אחריו, שאמר למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך, שלא יחשבו מפני זה שלא יקבלו שכר על שמירת השבת. כי הנה באמת יש שכר לפעולתם, עם היות שלא נזכר שמה. והוא אמרו, ועשית הישר והטוב בעיני ה' ולמען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ וגו'. להדוף את כל אויביך מפניך כאשר דבר ה', רוצה לומר, שהשם יתברך דיבר טוב ונתן שכר על כללות המצוות ועל כל אחת מהן. והוא המורה שכל דברי משה מתת אלהים הם.

דברים ו, כ-כה

[פרשת כי ישאלך בנך – כנגד 'כבד את אביך...']

הפרשה הרביעית הזאת באה כנגד הדיבור החמישי, כיבוד אב ואם

והודיעם, שעם היות שהם לא הבינו ממנו כי אם כיבוד ההורים לגמול להם הטובות שעשו עם בניהם, בגידולם ולימודם, הנה יש עוד במצוה הזאת צורך עצום שלא נזכר שמה, והוא ידיעת הידיעות האמיתיות על פי הקבלה. וזהו אמרו, כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלהינו אתכם. והפרשה הזאת כבר ביארה בפרשת בא אל פרעה.

[עדות חוקים ומשפטים]

וכפי הפשט, השאלה הזאת בכל מצוות התורה תכלול. רוצה לומר: שהבן הזה ראה בתורה שלושה מינים מהמצוות: מהם עדות, כחג הפסח ושאר המצוות שהם עדות הנסים והנפלאות שעשה ה' יתברך לישראל במצרים. והמין השני הם החוקים, שהם המצוות שאין טעמם נודע. והמין השלישי הם המשפטים, שהם המצוות שטעמם נודע ונגלה מדרך הסברא ושיקול הדעת.

ולפי שהייתה שאלתו על שלושת המינים מן המצוות האלה, ציוהו השם ית' שישביהו אמיתת הדברים ובוריים:

אם לעניין העדות, שיאמר אליו **עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו ביד חזקה ויתן ה' אותות ומופתים**. רוצה לומר, שהיה המלך קשה והארץ קשה. ולא די שהוציאנו משם, אבל גם שינה הטבע ועשה נסים ונפלאות חוץ מן המנהג הטבעי, ויוציאנו משם. והנה אמר **ויוציאנו ה' ויתן ה' אותות וגו' ויצונו ה' וגו'** ולא אמר **ה' אלהינו** בכל דבריו. אבל אמר אחרי זה, **ליראה את ה' אלהינו, לפני ה' אלהינו כאשר צונו**, להעיר על עניין אמיתי: וזה, כי לא היה ה' יתברך לנו לאלהים, כי אם במתן תורה ומשם והלאה. ולכן אמר **ויוציאנו ה'. ויתן ה'. ויצונו ה'**. שהיה זה כולו במצרים קודם התורה. אמנם לאחר מתן תורה, שקיבלנו עלינו אלהותו, אמר **ליראה את ה' אלהינו. ולפני ה' אלהינו כאשר צונו**. מפני העדות הזה, רוצה לומר מיציאת מצרים, באו אותן המצוות שנקראו עדות.

ואמנם כנגד המשפטים אמר, **ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו**. רוצה לומר, ואמנם לעניין המשפטים נתנם הקדוש ברוך הוא לנו, לפי שהוציאנו להתיישב בארץ הזאת. והקיבוץ המדיני יצטרך בהכרח משפטים ישרים. ולכן מאותו צד שהוא הקיבוץ המדיני, הוצרכנו אל המשפטים ההם, לפי שבהם יושלם יישוב בני האדם וקיבוצם המדיני.

ואפשר לפרש **שאותנו הוציא משם**, הוא תשלום הטענה הראשונה. כלומר, שלא עשה כל מה שעשה במצרים כדי להעניש המצריים ברשעתם, כי אם כדי להוציא אותנו משם, וכדי לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו. ותהיה היציאה סיבת העדות והמשפטים יחד.

ואמנם לעניין החוקים אמר: ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה, לאהבה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים, לחיותנו כהיום הזה. אין טעמים ידוע, אצלו אבל תועלתם הוא מבואר. שמביאים האדם ליראה את השם יתברך, ולטוב הנצחי המיוחס לנפש ולאורך החיים הגשמיים. ועליו אמר **לחיותנו כהיום הזה**.

ולפי שיאמר הבן אם כל כך תועלת יש בעניין החוקים, מה לנו בשאר המצוות מהעדות והמשפטים, הלא יותר טוב הוא לעשות החוקים ולעזוב המצוות. הנה מפני זה אמר: **וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו כאשר צונו**. ורמז והעיד באומרו **את כל המצוה הזאת** על העדות והחוקים והמשפטים, שבהם כללות המצוות, כי הצדקה תהיה לפני השם יתברך, כאשר נשמור את כל המצוה הזאת בכל חלקיה: העדות והחוקים והמשפטים, כאשר צוה אותם.

וכלל בזה עוד, שראוי שישמרו החוקים מיראת העונש, לפי שגזרת מלך היא, ואם לא יעשו אותם ישמידם מעל פני האדמה. ועל זה אמר **ליראה את ה' אלהינו**. וג"כ לתקוות השכר, אם גשמי בעולם הזה, ואם רוחני בעולם הבא. ועליהם אמר **לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה**.

ומלבד יראת העונש ותקות השכר, ראוי גם כן לשמור המצוות להיותם חוקים ומשפטים צדיקים, שמפאת עצמם ראוי שישמרם האדם. וזהו **וצדקה תהיה לנו**, רוצה לומר צדקה ויושר תהיה לנו, כאשר נשמור לעשות את כל המצוות, לפי שהם מצוות טובות מצד עצמם, ויש בהם צדק ויושר רב.

וכבר כתב הרב **המורה** בחלק ג' פרק י"ג, שצדקה יאמר על חוק הדבר. ומשפטו יסכים לזה.

וזהו דרך אחר בפירוש הפסוקים.

הנה בזה גילה משה רבנו עליו השלום, שבדיבור כבוד אב ואם, מלבד מה שהבינו ממנו ישראל בשמעם אותו. הנה כבר נכללה בו עוד קבלת האבות וצרכה ותועלתה כמה היא.

[כי ישאלך – שאלת הבן החכם בהגדה]

אמנם **חכמינו** ז"ל בהגדה **במכילתא** פרשת י"ח דרשו הפסוקים האלה כנגד הבן החכם, כמו שאמרו: חכם מה הוא אומר מה העדות והחוקים וגומר.

והנה הביאם לזה, רוצה לומר היות השאלה פרטית על ענין הפסח, בעבור מה שראו בענין התשובה. שהיא **ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים**.

אמנם, איך דרש החכם חוקים ומשפטים על ענין הפסח, הוא כפי מה שאומר: כי הוא ראה בענין הפסח דברים שהם עדות, כמו ענין המצה, שהוא בעבור שלא הספיק בצקת אבותינו להחמיץ. וגם ענין הפסח עצמו, שהיה כנגד מזל טלה, שעשה בו השם יתברך שפטים. וראה גם כן בענין הפסח דברים שהם חוקים מבלי טעם נודע, **על מצות ומרורים יאכלוהו ושלא יאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים ולא יותירו ממנו עד בקר**. ומצא גם כן בענין הפסח משפטים, כענין **כל בן נכר לא יאכל בו, תושב ושכיר לא יאכל בו**, שהיה זה על פי המשפט שמי שלא נעשה לו הנס לא יאכל הפסח. וכן **כל ערל לא יאכל בו**.

ומפני זה ראו בהגדה שהיה בן חכם, כיון שעשה חילוק במצוות הפסח וינתח אותה לנתחיה. ולפי הדרישה **מאשר ציוה ה' אלהינו אתכם**, גילה היותו חכם ירא אלהים וסר מרע, כיון שהודה היות המצה האלהית מאת השם יתברך, ולא כמו שאמר הבן הרשע **מה העבודה הזאת לכם**, שהנה כוונתו היות העבודה סידור אנושי לא אלוהי.

אמנם הבן החכם הודה שהיה סידור אלוהי, אבל שאל על סיבת חילוף המצווה. והייתה התשובה, אם לענין העדות - **עבדים היינו לפרעה במצרים**. ואם לענין המשפטים - באומר **ואותנו הוציא משם**. רוצה לומר אותנו הוציא משם, ולא לבן הנכר ולגר ולתושב הארץ ולערל. ולכן לא צוו הם מאוכלי הפסח. ולענין החוקה אשר במצווה הזאת השיבו: **ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה** וכמו שפירשתי. ולהיות החוקים ההם מהעדות והחוקים והמשפטים נכללים במצוות הפסח כולם, לכן אמר **וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצווה הזאת** בלשון יחיד, רוצה לומר מצוות הפסח.

אמנם אמר המגיד אף אתה אמור לו כהלכות הפסח. רוצה לומר, אף מלבד אותה התשובה הנאמרת בפרשה, אתה אמור לו שאר ההלכות שיש בעניין הפסח, עד הדבר הקטן, שהוא אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. ובזה הבן החכם יבין וישכיל כי יש לאלוה מלין, ושיש במצווה ההיא כפלים לתושיה ממה ששאל.

אברבנאל דברים פרק ז

דברים ז, א-ו

[פרשת כי יביאך כנגד חמש דברות אחרונות]

הספק הכ"ד

במצוות הייחוד. והוא כי הפרשה הזאת תוכלל בדיבור אנכי ה' אלהיך. כי אין עניין לאמונת מחויב המציאות, אם לא שיהיה אחד.

ולמה אם כן באה בפני עצמה ובפרשה בפני עצמה.

ולמה אמרו שהיא קבלת עול מלכות שמים והזהיר עליו בעניין האהבה המופלגת ושיהיו הדברים ההם על לבו בכל העתות אשר זכר. והשינון והדיבור בכל עת ובכל מקום, והקשירה והכתיבה.

ומה עניין ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שהיו אומרים. ואמרו רבותינו בפרק מקום שנהגו (פסחים ד' נ"ו) ודברים רבה, שמשם רבנו ע"ה לא אמרו. לזה נמריה בחשאי.

הספק הכ"ה

למה הביא משה רע"ה אחרי זיכרון עשרת הדברים וסיפור המאמר כולו על עשיית המצווה חמש פרשיות ממצוות מיוחדות:

הראשונה פרשת הייחוד שמע ישראל וגו'.

והשניה פרשת והיה כי יביאך וגומר כי הנה הפרשה השנית הזאת אין בה כי אם אזהרה שלא ישכח את ה' יתברך ושלא ילך אחר אלהים אחרים. והאזהרות האלה כבר נזכרו למעלה פעמים שלוש. ומה עניין אמרו ובשמו תשבע.

והפרשה השלישית הוא לא תנסו את ה' אלהיכם. ולא ידענו למה הביא זה לכאן. ולמה לא הזכיר גם כן על שאר העונות שעשו במדבר לא תאוננו רע. לא תתאוו תאוה ושאר הדברים. והפרשה הרביעית כי ישאלך בנך מחר לאמר. והנה התשובה נראה שהיא בלתי מתייחסת עם השאלה, לדעת מי שדרש במכילתא פר' י"ח ההגדה של פסח על הבן החכם, ופעם ידבר בה מהעדות והחוקים והמשפטים, ופעם מהחוקים לבד.

ופרשת והיה כי יביאך ה' אלהיך, והיא החמישית. והיא באזהרת החיתון מן האומות ולבטל עבודה זרה שלהם. וגם זה כבר נזכר, ויזכור אותו עוד פעמים רבות.

סוף דבר כי אם היו החמש פרשיות האלו מצוות מיוחדות, ראוי לספק למה באו במקום הזה אחרי הדיברות. ואחריהם תבוא פרשת עקב שהיא כולה סיפור ואין בה מצווה כלל. והיה ראוי שיבואו החמש פרשיות האלה עם שאר המצוות שיבואו בשאר הפרשיות מתחילת ראה אנכי והלאה, כיון שלא מצינו סמך ולא קשור לשיבואו במקום הזה.

תשובה לספקות כד-כה

[חמשת הדברות האחרונות וייחסם לשבעה האומות]

הפרשה החמישית כנגד חמש הדברות שהיו בלוח השני.

וענינה, להגיד שעם היות שישמעו באותם דיבורים **לא תרצח ולא תנאף ולא תגנוב ולא תענה ולא תחמוד**. אין ראוי שיחשב שאלו הדברים כולם אסורים בשבעת העממים או מותרים בהם כולם כמות זה כן זה. אינו כן.

כי כאשר יביאך ה' אלהיך אל הארץ, ונשל מפניך את הגויים ההם, לא תנהג בהם דיבור לא תרצח אבל בהפך. כי הכה תכה אותם. ולא תנהג גם כן מנהג דיבור לא תגנוב בדבר שבממון. אבל החרם תחרם אותם. ולא תכרות להם ברית ולא תחנם. רוצה לומר לא תעשה עימהם חן וחסד.

אמנם דיבור **לא תנאף**, שהוא הדיבור השלישי, ראוי לנו להיות נוהג בהם. וזהו אמרו **לא תתחתן בם בתך לא תיתן לבנו ובתו לא תיקח לבנך**. יינתן הסיבה לזה, למה לא תיקח בתו לבנו של ישראל, באומרו **כי יסיר את בנך מאחרי**. רוצה לומר כי ימשך הבן אחרי אמו ויסיר את לבו מאחרי. ואמנם כנגד הבת, שלא ייתן לבנו, אמר **ועבדו אלהים אחרים** וגו'. הנה אם כן אסר בהם כל מיני זיווג וניאוף. וכבר באו המצוות האלה בפרשת משפטים ובפרשת כי תשא.

וגם כאן ציוה שלא יחמוד דבר מכל אשר להם, כדי שלא יבוא ללוקחו לעצמו. ויהיה שיעור הכתוב, כי אם כה תעשו להם להחרים, מזבחותם תתוצון ומצבותם תשברו וגומר. ולא תבאו לחמוד אותם.

הנה אם כן, לא תרצח ולא תגנוב אינם נוהגים בשבעת העממין. אבל לא תנאף ולא תחמוד הם נוהגים בהם בחומרה רבה. וכל זה ממה שיגלה שמה שקבל משה רבנו עליו השלום, הוא אמיתת התורה ועיקרה.

ובענין לא תענה לא זכר כלל, לפי שהעדות שקר הוא דבר רע מפאת עצמו, ואין ראוי לנהוג אותו לא עם האוהבים ולא עם האויבים. וכמו שאמר המשורר (תהלים קי"ט) שקר שנאתי ואתעבה.

והתבונן אמרו בפרשה הזאת **כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים**. הנרצה לומר, שכיון שהאל יתברך נתעצם כנגד האויבים ונתנם בידיהם, אין ראוי

שיכרתו להם ברית, ולא להשלים עמהם, כי האדון או המלך בהתעצמו בעבור עבדו לאבד את אויביו, אין ראוי לעבד שישלים עם האויבים ההם מזולת רשות האדון וחפצו. ולזה אמר **לא תכרות להם ברית ולא תתחתן בהם**. כי אין כבוד למנצח שיתחתן במנוצח. כי במקום שהיה משועבד אליו, ישוב להיות כמוהו בשווי ומעלה מצד החתון.

וכבר באה המצוה הזאת בפרשת משפטים, באומרו **לא תכרות להם ולא להיהם ברית. לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי**. ונתן כאן הסיבה למה לא יתחתן בהם, באומרו **כי עם קדוש אתה לה' אלהיך ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה**. ואין ראוי שיתערב דם וזרע הקודש הנבחר, בדם הנמאס ובזרע המקולל, ששלח השם יתברך מארצו.

הנה התבאר מזה צורך חמש הפרשיות האלה ושהן ביאור אל עשרת הדברות אשר זכר. ולכן הביא משה רבנו ע"ה במקום הזה עשרת הדברות, ואחריהם חמש פרשיות אלה, כדי לגלות לישראל שמה ששמעו הם, מסכים עם מה שהשמיעם הוא עליו השלום. ושמצוות התורה כולן נכללו בעשרת הדברות.

وهוא ממה שיורה היותם אלו ואלו אלהיות כולם מאת השם יתברך. ולכן באה מצוות היחוד בהיותה נכללת בדיבור הראשון.

והותרו בזה הספקות כ"ד וכ"ה.

דברים ז, ז-יא

ז לא מרובכם מפל-העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי-אתם המעט מפל-העמים:
ח כי מאהבת יהוה אתכם ומשמרו את-השבעה אשר נשבע לאבותיכם
הוציא ה' אתכם בגיד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך-מצרים:

[עניין עם סגולה]

הספק הכ"ו

באומרו **לא מרובכם מכל העמים**. וכי יעלה על הדעת שהיה צריך המון רב לעשות מלאכתו או ללחום מלחמותיו, לשיאמר לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המעט מכל העמים.

ועוד, כי מה עניין אמרו **כי מאהבת ה' אתכם**. והנה החשק והאהבה דבר אחד, לולא שהאחד מופלג מהשני. ואיך יאמר לא מרובכם חשק ה' בכם אלא בעבור שאהב אתכם, כי יהיה אם כן הסיבה והמסובב דבר אחד.

ומה עניין לזה עם יציאת מצרים שאמר ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים.

הספק הכ"ז

באומרו **וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן** כי אין ההודעה הזאת ממה שנצטרך

אליה במקום הזה. האם לא ידענו כי ה' הוא האלהים?
והנה בדיבור הראשון אמר **אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד עוון אבות על בנים. ועושה חסד לאלפים** ומה עניין אמרו **ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו**. והיה ראוי שיאמר אל פניהם להאבידם.

ולמה חזר לומר **לא יאחר לשונאיו אל פניו ישלם לו** כי בלא ספק המאמר הזה הוא כפול. ואיך היה תכלית הדברים ההם אשר זכר מהחשק והשבועה והיותו האל הנאמן. אמרו ושמרתם את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם. וזה הדבר כבר נזכר למעלה פעמים רבות אין מספר.

תשובה לספקות כו-כז

סלפי שאמר שהם עם קדוש מהשם יתברך ולכן אין ראוי שיתחתנו באומות, ביאר אליהם עניין היותם בחירי השם יתברך ועם סגולתו, באומרו **לא מרובכם**. רוצה לומר הלא ראיתם נס גדול ונפלא, והוא שחשק השם יתברך בכם. ומלת חשק לא נאמרה כאן על האהבה, כי אם על דבקות השכינה, שהיא בישראל במשכן. והוא מלשון וחשוקיהם כסף, שהוא מלשון דבקות.

ואמר שלא היה הדבקות ההוא והבחירה אשר בחר בהם להיותם רבים, וברוב עם הדרת מלך. כי הם המעט מכל העמים. כי עם היותם ככוכבי השמים לרוב בפני עצמם ובערך הסתעפותם משבעים נפש בזמן מועט, הנה בערך אל שאר העמים היו הם עם מועט. ואם כן לא נתדבקה בהם השכינה בעבור זה, כי אם מאהבת ה' אותם. רוצה לומר, מאהבה מוחלטת ומרצון פשוט שאהב אתכם נמשך אותו הדבקות.

ומסכים לזה אמר הנביא (מלאכי א' ב') **אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו, הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואוהב את יעקב**. רוצה לומר, שבהיותם אחים יחידים שווים, רצה הקדוש ברוך הוא לאהוב ליעקב ולא לעשו.

וזכר גם כן שלטיבה אחרת היה הדיבוק והחשק, וזהו שאמר **ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם** שבעבור זה כולו, רוצה לומר בעבור האהבה ובעבור השבועה, הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים, רוצה לומר להיות לו לעם נחלה.

ולפי שלא יחשבו שלאורך הזמן תם זכות האבות ושלא יועיל להם עוד, אמר **כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצוותיו לאלף דור**. רוצה לומר, אל תתמה איך הפסיק זכות מהאבות כל כך מהשנים עד בואם לארץ. כי הנה ה' יתברך זה דרכו להמשיך זכות האבות על הבנים לאלף דור. וכל זה היה בתנאי עצמי, והוא אם המקבלים יהיו אוהביו ושומרי מצוותיו - כי אז יעמיד להם זכות האבות הברית והחסד אשר נשבע להם עד אלף דור. אמנם אם לא יהיו אוהביו ושומרי מצוותיו, כי אם שונאיו - יהיה הדבר בהפך. כי הוא משלם לשנאיו אל פניו להאבידו.

ט וַיִּדְעַתְּ פִּי-ה' אֲלֵהֶיךָ הוּא הֶאֱלֹהִים הָאֵל הַנְּאֻמָּן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֲסֵד
 לְאֹהֲבָיו וְלַשְׂמֵרָי (מִצְוָתוֹ) [מִצְוָתָיו] לְאֶלֶף דּוֹר:
 י וּמִשְׁלָם לְשֹׁנְאָיו אֶל-פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ לֹא יֵאָחֵר לְשֹׁנְאוֹ אֶל-פָּנָיו יִשְׁלָם-לוֹ:
 יא וְשֹׁמֵרֶת אֶת-הַמִּצְוָה וְאֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם:

ואמנם מה הוא עניין המידה הזאת.

[696] הנה פירש רש"י ומשלם - מגזרת תשלום וגמול. אמר, שהקדוש ברוך הוא משלם גמול טוב לשונאיו בחייהם בעולם הזה, כדי להאבידם בעולם הבא. ושלא יאחר הגמול הטוב הזה מלתת אותו אל שונאיו בחייהם בעולם הזה. וזהו דרך **אונקלוס**.

[הגמול בעולם הזה ובעולם הבא]

ולפי שיהיה לדבריו כפל גדול בכתובים, היה יותר ראוי לפרש הכתוב הראשון על העולם הזה והשני על העולם הבא.

יאמר **ומשלם לשונאיו אל פניו**, שיתן להם גמול טוב בעולם הזה על זכויותיהם כדי להאבידם מן העולם הבא. כי שם - רוצה לומר בעולם הנשמות - לא יאחר לשונאו, אל פניו ישלם לו. רוצה לומר, העונש כפי מעשיו לא יאחר לשונאו, שלא יאחר לתת עונשו לרשע בעולם הבא.

וכן זכרו **רז"ל** שזוהי מידתו של הקדוש ברוך הוא, שמי שרובו זכיות ומיעוטו עוונות, נפרעים ממנו ממיעוט עבירות קלות שעשה בעולם הזה, כדי שיטול שכרו משלם בעולם הבא. ובהיפך כשהיה רובו עבירות ומיעוטו זכיות, שמשלם אליו שכר מצוות קלות שעשה בעולם הזה, בשביל להיפרע ממנו משלם בעולם הבא, כמו שביארו זה במסכת תעניות ובמסכת פאה, **ובבראשית רבה** ובמקומות אחרים.

אבל עם היות המידה כן, אין ראוי שנחשוב שאליה כיון בכתובים האלה. לפי שבא הגמול הטוב מזה העולם, והעונש הנפשי, שניהם בלשון אחד שוה.

י ומִשְׁלָם לְשֹׁנְאָיו אֶל-פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ לֹא יֵאָחֵר לְשֹׁנְאוֹ אֶל-פָּנָיו יִשְׁלָם-לוֹ:

ויותר נכון שנפרש **אל פניו** הראשון כנוי להקב"ה. **ואל פניו** השני כנוי לשונא. ושהפנים הראשונים הם מלשון השגחה או כעס, והשניים הם מלשון חיים כמו **על פני אהרן אביהם**. ושלא ידברו שני הכתובים כי אם מהעונש. יאמר, שהוא יתברך שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצוותיו לאלף דור. ואמנם לשונאיו משלם להם, רוצה לומר שהקב"ה מיסר אותם אל פניו, והם פני הכעס אשר לו, על דרך (איכה ד) **פני ה' חלקם**. כי הקדוש ברוך הוא ימסור את שונאיו אל פני כעסו, או אל פני השגחתו, להאביד אותם ואת כל אחד מהם מן העולם. וגם לא יאריך אפו לשונא, אבל במהרה לא יאחר עונשו כי אל פניו, רוצה לומר בחייו של שונא, ישלם לו.

וכבר נוכל לומר **אל פניו ישלם לו**, גם כן שיחזור להקב"ה. רוצה לומר: שלא יאחר ולא יאריך אפו ה' יתברך לשונא, אבל פני כעסו יתברך, או פני השגחתו אליו. ושניהם פירושים מתיישבים בכתובים.

אבל כבר יסופק על זה:

כי עינינו הרואות שהקב"ה יתברך יאריך אפו לעוברי רצונו, ולא ישלם להם כפועלם. והיה שונאי ה' עתקו גם גברו חיל, יבלו ימיהם בטוב ושנותם בנעימים.

אבל זה איננו סותר למה שזכר הכתוב ממדותיו של הקדוש ברוך הוא. לפי שאין ספק שהמשפט והיושר של הקדוש ברוך הוא כן יחייבהו, לתת שכר טוב להולכים בתמים עד אלף דור, ולהאביד אויב חרף ה' ושונאיו. וגם זה לא באריכות אפים, כי אם קל מהרה ישוב גמולו בראשו. אבל פעמים רבות הקדוש ברוך הוא הוא מאריך אפו אל הרשעים לסיבות אחרות, כפי מה שתראה חכמתו העליונה, כדי לתת להם שכרם בזה העולם בעד מיעוט זכיות שעשו, ואין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה ובריה. כדבריהם ז"ל [בפרק ערבי פסחים], ואם מפני שייצאו מהם אנשים צדיקים וטובים, שלזה יאריך השם ית' להם אפו עם כל רשעתם. וכמו שאמר רבי יאשיה במסכת עירובין, שהאריך הקדוש ברוך הוא לאחז, כדי שיצא ממנו חזקיהו; ולאמון, כדי שיצא ממנו יאשיהו; ולשמעי בן גרא, כדי שיצא ממנו מרדכי. וכן יש סיבות אחרות לשלות הרשעים בעוה"ז וצרות הצדיקים ורעותיהם.

אבל היושר הפשוט האלהי, מבלי הבטה לתכלית ובחינה אחרת, היה כמו שאמר **ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו**: וכבר זכרתי פעמים רבות שאין להתפלא מאשר יבואו הדברים פעמים בלשון רבים ופעמים בלשון יחיד, כמו שאמר כאן ומשלם **לשונאיו פניו להאבידו**. כי הרבים הם כלל אחד, והכלל איננו דבר אחד כי אם מקובץ מפרטים רבים. והנה הוליד משה רבנו ע"ה מכלל דבריו, **ושמרת את המצווה ואת החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם**. כאומר: כיון שהקדוש ברוך הוא שומר הברית והחסד לאוהביו ולשמרי מצוותיו לאלף דור, והוא גם כן משלם לשונאיו להאבידו, ראוי שאתה, ישראל, תשמור את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים, כדי שתהיה מאוהבי ה' יתברך וחושבי שמו ושמרי מצוותיו. ושמור לך את הברית ואת החסד, ולא תהיה מכלל השונאים המוכנים לאבדון ומות. זהו כלל הדברים.

והותרו עם זה השאלות כ"ו וכ"ז.